

EDUCATIEVE BACHELOR SECUNDAIR ONDERWIJS

Bachelorproef

Relationele en seksuele vorming in het secundair onderwijs.

Welke noden hebben leerlingen, ouders en leraren van de 2de graad arbeidsfinaliteit in het secundair onderwijs op vlak van relationele en seksuele vorming?

Voorwoord

Beste lezer,

In 2019 startte ik mijn opleiding als leraar secundair onderwijs aan de Hogeschool PXL. Het parcours dat ik afgelegd heb verliep niet altijd even makkelijk. Desondanks mijn twee leerproblemen (dyslexie en dyscalculie) en corona die roet in het eten gooide en de opleiding er dus niet makkelijker op maakte, heb ik het tot een mooi einde gebracht.

Als afsluiter van de opleiding heb ik een bachelorproef ontwikkeld. Deze bachelorproef is een weerspiegeling van al mijn opgedane kennis en ervaringen. De proef toont waar ik deze drie jaren aan gewerkt heb en dat is om een leraar te worden die het verschil maakt.

Het onderwerp past ook binnen mijn twee keuzevakken. De relationele en seksuele vorming past binnen het vak biologie als het vak gezondheidsopvoeding. Door mijn kennis van beide vakken heb ik mijn bachelorproef kunnen ontwikkelen.

Vooraleer u de bachelorproef kan doornemen, zou ik graag een aantal mensen willen bedanken. Eerst en vooral wil in mijn promotor Hanne Luts bedanken. Zij heeft me enorm goed begeleid tijdens het onderzoek maar ook tijdens mijn academische carrière. Mevrouw Luts wist altijd de zaken te relativeren en mij gerust te stellen waarvoor dank.

Graag zou ik mijn familie willen bedanken om mijn steun en toeverlaat te zijn. Ik zou vooral mijn zus Pauline Mertens willen bedanken. Zij heeft regelmatig mijn proef nagekeken op taalfouten. Dit is een enorme hulp omdat ik moeite heb met spelling door mijn dyslexie.

Graag zou ik mijn vriend, Laurens Bauters, willen bedanken voor de steun en hulp. Hij had al ervaring met het uitwerken van een bachelorproef en bij hem kon ik terecht met vragen. Daarnaast heeft hij mij ook geholpen met het opnemen van de video's van mijn ontwerp.

Personen die niet vergeten mogen worden zijn de seksuoloog, de medewerkster van het JAC en mevrouw Stoks uit de secundaire school GO! NEXT Level X. De seksuoloog en de medewerkster van het JAC hebben mij goede raad gegeven en verder geholpen met het onderzoek. Mevrouw Stoks en de school gaven mij de kans om mijn project te testen en ervaringen op te doen, waarvoor dank.

Tot slot wil ik u, de lezer, bedanken. Ik bedank u voor het tonen de interesse in de bachelorproef.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Charlotte Mertens, gezondheidsopvoeding en biologie, Kortesseem, juni 2022

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inhoudsopgave	3
Inleiding	5
1 Verkennend onderzoek.....	6
1.1 Oriënteren en richten.....	6
1.1.1 Aanleiding voor het onderzoek	6
1.1.2 Beschrijving van het praktijkprobleem.....	7
1.1.3 Het onderzoeksdoel.....	8
1.1.4 Onderzoeksvraag met deelvragen	8
1.2 Plannen	9
1.3 Verzamelen en analyseren	10
1.3.1 Wat houdt relationele en seksuele vorming in?.....	10
1.3.2 Hoe verloopt de seksuele en relationele ontwikkeling van jongeren?.....	10
1.3.3 Welke thema's zijn er belangrijk om te bespreken binnen de relationele en seksuele vorming? 12	
1.3.4 Welke noden hebben leerlingen van de tweede graad BSO op vlak van relaties en seks? 13	
1.3.5 Welke noden hebben ouders van leerlingen van de tweede op vlak van relaties en seks? 21	
1.3.6 Welke noden hebben leerkrachten op vlak van het doceren van relationele en seksuele vorming? 23	
1.3.7 Conclusie van de online bevraging	28
1.3.8 Interview met seksuologe en het CAW	29
2 Ontwerpen.....	30
2.1 Het ontwerp	30
2.2 De lay-out.....	31

2.2.1	De cover	31
2.2.2	Voorwoord	31
2.2.3	Inhoudsopgave	32
2.2.4	Het inhoudelijke	32
	32
2.2.5	De eindtermen en de leerplandoelstellingen	33
2.3	De inhoud	33
2.3.1	Hoe start in mijn les?	33
2.3.2	Wie ben ik	34
2.3.3	Wat wil ik?	35
2.3.4	Is dat echt?	35
2.3.5	Hoe voelt dat?	36
2.3.6	Hoe moet dat?	36
2.3.7	Hoe ben ik veilig?	37
2.4	Ontwerp analyse	37
	Conclusie – Besluit	39
3	Literatuurlijst	41
4	Bijlagen	45
4.1	Onderzoekstechniek: Mindmap	45
4.2	Onderzoekstechniek: literatuurstudie	46
4.3	Enquêtes	46
4.3.1	Enquête voor de leraren uit de tweede graad BSO	46
4.3.2	Enquête voor de leerlingen uit de tweede graad BSO	48
4.3.3	Enquête voor de ouders van leerlingen van de tweede graad BSO	53
5	Bronnen:	56

Inleiding

Seks en relaties zijn een belangrijk thema voor de mens. Al vanaf jonge leeftijd ontwikkelt de seksuele ontwikkeling. Wanneer jongeren in het middelbaar terecht komen, worden er grote stappen gemaakt in hun seksuele carrière. Om ervoor te zorgen dat jongeren gezonde relaties kunnen aangaan en dat er risicogedrag wordt vermeden, worden er lessen relationele en seksuele vorming gegeven in het secundair onderwijs. Zo krijgen ze tijdens de lessen natuurwetenschappen, biologie, godsdienst, project algemene vakken en andere vakken les over seks en relaties. Hier worden vooral thema's besproken zoals anticonceptie, soa's en de geslachtsorganen. Hoe zit het dan met de seksuele beleving, grenzen aangeven, hygiëne, genderidentiteit enzovoort? Deze onderwerpen komen nauwelijks aanbod.

Door de evolutie van de technologie en van de maatschappij wordt het aanbod van leerstof over de relationele en seksuele opvoeding in twijfel getrokken. Jongeren gebruiken steeds vaker hun smartphones en het internet. Hierdoor komen ze in contact met seksueel getinte gesprekken, foto's of video's. De nieuwsgierigheid van de jongeren kan hun ook leiden naar bepaalde internetbronnen die niet altijd even correct zijn. Daarnaast komt de laatste tijd de LGBTQIA+ gemeenschap vaker in beeld waardoor jongeren hierdoor veel vragen hebben. Het lijkt daarom wel tijd voor een hernieuwing van de lessen relationele en seksuele vorming die op maat gemaakt is voor de jongeren. De lessen zouden aan de noden van de jongeren moeten voldoen. Natuurlijk is het belangrijk dat de leraren en ouders ook inspraak hebben op het lesaanbod van dit onderwerp. Leraren en ouders kennen meestal hun kind wel goed en weten waar ze nood aan hebben. Binnen deze bachelorproef wordt er gefocust op de leerlingen van de tweede graad arbeidsfinaliteit of het welbekende BSO. Dit omdat uit onderzoek gebleken is dat de leerlingen uit de arbeidsfinaliteit hun seksuele carrière een snellere start maakt.

Deze bachelorproef is ingedeeld in twee grote hoofdstukken. Eerst en vooral ging ik in het eerste hoofdstuk op zoek naar het probleem en zocht in antwoorden op mijn deelvragen. Zo het praktijkprobleem onderzocht, een literatuurstudie gehouden, interviews en enquêtes afgenomen. Aan de hand van al deze methodes werd er een conclusie gevormd die de deelvragen beantwoordde. In het tweede hoofdstuk werd er een internetboek ontworpen waarin alle noden in verwerkt zijn. Eigenlijk zijn er twee internetboeken ontworpen waarvoor één boek bestemd is voor de leerlingen en één boek voor de leraren. Het boek van de leraren is erg uitgebreid. Zo worden er video's getoond met uitleg over de aanpak van bepaalde thema's, uitleg gegeven over de oefeningen en staan er werkbundels met oefeningen in die men kan toepassen in de les relationele en seksuele vorming. Het boek voor de leerlingen bevat alleen de werkbundels zodat men tijdens de les mee kan volgen en eventueel digitaal kan invullen.

Het internetboek voor de leerlingen.
Klik [hier](#) om het boek digitaal raad te plegen.

Het internetboek voor de leraren.
Klik [hier](#) om het boek digitaal raad te plegen

1 Verkennend onderzoek

1.1 Oriënteren en richten

1.1.1 Aanleiding voor het onderzoek

De wereld staat niet stil. Door de technologische en maatschappelijke evoluties zijn er veel nieuwe aspecten rond het thema relationele en seksuele vorming. Begrippen als sexting en datingsites deden hun intrede. Porno werd met de opmars van de smartphones zeer toegankelijk. Een bekende datingapp is 'Tinder'. Deze is in de wereld gebracht in 2012. Tot op de dag van vandaag zitten er nog veel jongeren op deze datingapp. Jongeren konden eerst tussen de 13 en 17 jaar Tinder gebruiken. De makers van deze applicatie hebben ervoor gezorgd dat men deze nu vanaf 18 jaar mag gebruiken. De jeugd komt op steeds jongere leeftijd in aanraking met deze nieuwe fenomenen. Een klein aantal kinderen in het 5de en 6de leerjaar komen zelfs al in aanraking met sexting. Rond de evolutie van de maatschappij bedoel ik het LGBTQIA+ gebeuren. Er ontstaan steeds meer en meer begrippen rond seksuele oriëntatie. We leven in een maatschappij waar heteroseksualiteit de norm is en dit moet doorbroken worden. Men moet diversiteit in seksuele oriëntatie normaliseren. Het is belangrijk dat we de leerlingen met een open perspectief naar hun eigen lichaam en naar dat van andere leren kijken.

Deze evolutie is heel belangrijk in de relationele en seksuele vorming. Daarom ga ik onderzoeken of het huidige aanbod rond de relationele en seksuele vorming wel up-to-date is. Ik wil onderzoeken wat de noden van jongeren, ouders van de jongeren en de leraren zijn rond dit onderwerp. Hiermee bedoel ik: 'Welke onderwerpen moeten meer besproken worden tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?' Aan de hand van deze antwoorden wil ik iets creëren dat voldoet aan de noden van iedereen.

Door de vernieuwing van het onderwijs en de eindtermen is dit mogelijk. In de oude eindtermen waren er al eindtermen rond de seksuele en relationele vorming vermeld, maar deze waren minder expliciet. Zo bestond er een eindterm onder de sleutelcompetentie 1 lichamelijke gezondheid en veiligheid: '1.9 de leerlingen nemen voorzorgmaatregelen tegen risicovol lichamelijk contact.' Onder de sleutelcompetentie 2 mentale gezondheid stonden ook een aantal minder expliciete eindtermen zoals: '2.4 De leerlingen aanvaarden en verwerken hun seksuele ontwikkeling en verandering in de puberteit.' of '2.5 De leerlingen kunnen zich uiten over en gaan respectvol om met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag.' In de vernieuwde eindtermen zijn er meer specifieke eindtermen over seksualiteit, mediawijsheid, voortplanting en over sociaal-relationele competenties. Voorbeelden van zulke eindtermen voor bijvoorbeeld de tweede graad arbeidsfinaliteit bij de bouwsteen sociaal-relationele competenties zijn: '5.1 De leerlingen bewaken in interacties hun eigen fysieke en mentale grenzen.' of '5.3 De leerlingen gaan om met verschillen in emotionele beleving van fysieke en mentale grenzen tijdens interacties tussen personen.' In de bouwsteen van lichamelijke en geestelijke gezondheid kan men nog verschillende eindtermen vinden rond dit onderwerp, bijvoorbeeld: '1.8 De leerlingen analyseren aan de hand van concrete situaties seksuele en relationele integriteit.'

Toen ik kon kiezen uit de praktijkonderzoeksonderwerpen sprak dit onderwerp mij meteen aan. In mijn middelbare school heb ik een eindwerk geschreven rond tienerzwangerschappen. Hierdoor ben ik al wat bekend met de relationele en seksuele vorming in het secundair onderwijs. Uit het onderzoek kon ik concluderen dat een tienerzwangerschap ontstaat door een gebrek aan kennis over voortplanting, anticonceptie, en hun eigen lichaam. Dit bevestigt ook het Rijkinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. Uit het onderzoek bleek dat er in 2007

wel liefst 1395 tienermoeders waren in België. De cijfers dalen elk jaar, want in 2015 waren het er nog maar 843. Er is dus een verbetering rond de educatie van de relationele en seksuele vorming, maar er is nog ruimte voor verbetering. (*Loketgezondleven.nl, 2021*)

Nu studeer ik zelf leerkracht secundair onderwijs voor de vakken biologie en gezondheidsopvoeding. Zowel als leerkracht biologie als leerkracht gezondheidsopvoeding ga ik in contact komen met de lesonderwerpen rond de relationele en seksuele opvoeding. Als men de cursussen van biologie of natuurwetenschappen bekijkt, kan men concluderen dat de seksuele vorming niet vaak aan bod komt. De cursussen zijn zeker ook niet uitgebreid. De leerstof bestaat uit het benoemen van de mannelijke en vrouwelijke geslachtsorganen, de menstruatiecyclus, anticonceptie en soa's. In het onderwijsvak gezondheidsopvoeding komt ook de seksuele en relationele vorming aan bod. Binnen deze lessen bespreekt men onderwerpen zoals de medische, psychische en sociale aspecten van samenlevingsvormen, veilig vrijen, gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsafbreking, mediawijsheid, zich weerbaar opstellen enzovoort. In deze lessen merken leerkrachten op dat de leerlingen het ongemakkelijk vinden om over dit onderwerp te spreken. Er heerst zeker nog een taboe rond dit onderwerp, voor zowel de leerlingen als voor de leerkrachten. Om de seksuele en relationele vorming in het middelbaar aan te passen aan de noden van de leerlingen is het belangrijk om dit taboe te doorbreken. Leeftijdsgenoten in mijn omgeving geven ook aan dat ze te weinig educatie over het onderwerp gehad hebben. Hoe ongemakkelijker de leerkracht erover doet, des te moeilijker het wordt voor de leerlingen om zich open te stellen. Dit moet aangepakt worden. Daarom vind ik het zeer interessant om me hier verder in te verdiepen.

1.1.2 Beschrijving van het praktijkprobleem

Volgens de organisatie 'Sensoa' *Bulckaert, W. (2020, 11 maart)* is er een tekort aan educatie over de relationele en seksuele opvoeding in het secundair onderwijs. De scholen leggen hun focus op de voortplantingsorganen, de seksuele overdraagbare aandoeningen en de anticonceptie. Rond de beleving van seksualiteit zoals het 'verliefd zijn' of 'gevoelens' is er amper sprake.

De relationele en seksuele vorming begint al in de kleuterschool. Kleuters hebben al vragen over het lichaam en de voortplanting. Er komen vragen zoals 'Hoe worden kindjes gemaakt?' of 'Waarom heb ik een piemel en jij niet?'. Kleuters tonen seksueel getint gedrag en zijn vaak nieuwsgierig. Ze spelen 'dokterje', geven zoentjes aan klasgenoten of laten hun geslachtsdelen zien. De kleuters krijgen op een speelse manier les over geboorte, zwangerschap, het lichaam met zijn verschillen en gelijkenissen tussen jongens en meisjes en sociale regels. De relationele en seksuele vorming loopt verder in de lagere school. Bij deze leeftijdscategorie gaan de kinderen ook nog experimenteren maar dit doen ze niet meer zo openlijk als in de kleutertijd. De lessen rond relationele en seksuele vorming krijgen de kinderen in het 5de en 6de leerjaar. Hier bespreekt men de veranderingen die men lichamelijk gaat ondergaan tijdens de puberteit. Daarna trekt men de relationele en seksuele vorming door naar het middelbaar. Hier zijn de besproken onderwerpen al van vermeld.

De Vlaamse overheid beseft dat leerlingen nood hebben aan een bredere educatie rond het relationele en seksuele. Daarom heeft de Vlaamse overheid dan ook eindtermen toegevoegd rond dit onderwerp. In de eerste graad zijn er eindtermen specifiek over seksualiteit, mediawijsheid, voortplanting en over sociaal-relationele competenties. Voor de tweede graad komen vorige vermelde eindtermen ook aan bod.

De eerste ervaring van jongeren met seksueel gedrag is volgens Sensoa (De eerste keer seks bij Vlaamse jongeren: feiten en cijfers.) een kus op de mond. Dit is op de leeftijd van ongeveer

12 jaar. Een tongzoen gebeurt bij jongens op 14-jarige leeftijd en bij meisjes op 15-jarige leeftijd. Vanaf de tongzoen duurt het gemiddeld 2 jaar en 7 maanden tot er geslachtsgemeenschap gebeurt.

Uit deze bron kan men ook afleiden dat 45% van de meisjes uit TSO en BSO meer ervaring hebben met geslachtsgemeenschap dan de meisjes uit ASO. 52% van de jongens uit BSO hebben meer ervaring met geslachtsgemeenschap in vergelijking met de jongens uit ASO. De meisjes uit ASO hebben meer ervaring met masturbatie en seksuele opwinding.

Op basis van de leeftijden die weergegeven worden, kan je concluderen dat educatie van de relationele en seksuele vorming vooral nodig is voor de leerlingen in de eerste en tweede graad. Dit aangezien ze in de eerste graad seksueel gedrag beginnen te vertonen, zoals o.a. het kussen, tongzoenen en opwinding. In de tweede graad komen de leerlingen meer in contact met het seksueel gedrag, m.a.w. de geslachtsgemeenschap. Aangezien het beroepsonderwijs actiever is op vlak van relaties en seks, is het belangrijk dat leerkrachten deze doelgroep tijdig doceren over dit onderwerp. Deze educatie moet aangepast zijn aan de noden van de leerlingen.

1.1.3 Het onderzoeksdoel

Voor dit onderzoek stel ik een onderzoeksdoel op. Het doel is om te onderzoeken of het aanbod van de relationele en seksuele opvoeding voor het secundair onderwijs nog up-to-date is. Ik ga onderzoeken wat de noden zijn van de leerlingen, de ouders en de leraren op vlak van deze lessen. Ik wil erachter komen of er bepaalde onderwerpen meer aan bod moeten komen.

1.1.4 Onderzoeksvraag met deelvragen

De onderzoeksvraag voor mijn onderzoek zal dan ook gaan over het aanpassen van de relationele en seksuele vorming van het secundair onderwijs. Dit om de noden van de leerlingen bespreekbaar en doceerbaar te maken. De onderzoeksvraag luidt als volgt: 'Welke noden hebben leerlingen, ouders en leraren in de tweede graad arbeidsfinaliteit in het secundair onderwijs op vlak van relationele en seksuele vorming?'.

De deelvragen van dit onderzoek zijn de volgende:

- *'Wat houdt relationele en seksuele vorming in?'*
- *'Hoe verloopt de relationele en seksuele ontwikkeling van jongeren?'*
- *'Welke thema's zijn er belangrijk om te bespreken binnen de relationele en seksuele vorming?'*
- *'Welke noden hebben leerlingen in de tweede graad BSO op vlak van relationele en seksuele vorming?'*
- *'Welke noden hebben ouders van leerlingen uit de tweede graad BSO op vlak van relationele en seksuele vorming?'*
- *'Welke noden hebben leraren in de tweede graad BSO op vlak van relationele en seksuele vorming?'*

1.2 Plannen

De planning van het onderzoek staat uitgeschreven in onderstaande opsomming.

21/05/2021 – 31/12/2021: Literatuurstudie

In deze periode ga ik me verdiepen in de literatuur rond de relationele en seksuele opvoeding. Ik ga me vooral focussen op internetbronnen maar ook op wetenschappelijke artikels. Het is de bedoeling dat ik aan de hand van de literatuurstudie op volgende onderzoeksvragen een antwoord krijg:

- Hoe verloopt de seksuele en relationele ontwikkeling van jongeren?
 - De seksuele carrière
 - Onderwijstypes
 - Kwetsbaarheid
- Welke thema's zijn er belangrijk om te bespreken binnen de relationele en seksuele vorming?

1/01/2022 – 17/01/2022: Enquête

Binnen deze periode wil ik aan de hand van een enquête vier dingen te weten komen, namelijk:

- Zijn de lessen rond relationele en seksuele vorming up-to-date?
- Hebben de leerlingen voldoende geleerd over seks en relaties tijdens deze lessen?
- Welke onderwerpen moeten er volgens leerlingen, ouders en leraren meer besproken worden tijdens deze lessen?
- Wat zijn de noden van de leraren tijdens het geven van de lessen relationele en seksuele vorming?

Ik ga hier de digitale tool Google Forms voor gebruiken. Dit is een handige bevragsingsmethode. De antwoorden worden automatisch in grafieken gegoten. De bedoeling is dat ik drie enquêtes maak voor de drie verschillende doelgroepen. Deze verspreid ik via sociale media. Daarnaast ga ik scholen contacteren en vragen of ze mijn enquête willen doorsturen naar de doelgroepen binnen hun school.

17/01/2022 – 28/02/2022: Creëren

Binnen deze fase ga ik iets creëren dat alle noden van de drie doelgroepen bevat. Aan de hand van het onderzoek ga ik te weten komen wat ik ga creëren. Ik ga Sensoa en/of een seksuoloog contacteren en raad aan hun vragen. Zij kunnen mij misschien raad geven over de aanpak van lessen rond seks en relaties bij jongeren.

1/03/2022 – 30/03/2022: Testfase en het herwerken.

Binnen deze fase ga ik mijn eindproduct testen in mijn stageschool. Hier ga ik onderzoeken of mijn eindproduct een succes is of niet. Na de testfase kan ik nog steeds mijn product verbeteren en op punt zetten.

1/04/2022 – 8/04/2022: Concluderen en presenteren.

Hier vorm ik een besluit over mijn onderzoek. Daarna zet ik mijn onderzoeksdocument op punt en begin ik aan mijn presentatie van de bachelorproefverdediging.

1.3 Verzamelen en analyseren

1.3.1 Wat houdt relationele en seksuele vorming in?

De relationele en seksuele vorming (RSV) is een voorlichting die gaat over seks en relaties. Aan de hand van deze voorlichting wil men ervoor zorgen dat men gezonde relaties kan aangaan. Men krijgt relationele en seksuele vorming in de laatste graad van het basisonderwijs. Daarna loopt de vorming door tot in het secundair onderwijs. In het secundair onderwijs wordt de relationele en seksuele vorming besproken in de lessen biologie of natuurwetenschappen. Hier gaat het dan over de geslachtsdelen, de menstruatiecyclus, anticonceptiemiddelen en soa's.

Aangezien seksualiteit een belangrijk aspect is binnen de ontwikkeling van de mens, is het noodzakelijk dat leerlingen genoeg informatie krijgen over seks en relaties. De relationele en seksuele vorming gaat veel verder dan alleen ongewenste zwangerschappen en soa's vermijden. Het moet dan ook gaan over de beleving, wederzijdse toestemming, grenzen aangeven, weerbaarheid, seksuele oriëntatie, genderidentiteit, veilig omgaan met het internet op vlak seks en relaties enzovoort. Het is de bedoeling dat men de positieve aspecten van seksualiteit aanbrengt, maar men moet de leerlingen er ook van bewust maken dat er dingen mis kunnen gaan.

1.3.2 Hoe verloopt de seksuele en relationele ontwikkeling van jongeren?

Vanaf 11-jarige leeftijd bevinden jongeren zich in de adolescentiefase. Deze fase is de overgangsfase van kind naar volwassenen. Het lichaam vormt zich om tot een volwassen lichaam. Dit komt omdat de welbekende geslachtshormonen zoals testosteron, oestrogeen en progesteron in overproductie gaan. Door de productie van die hormonen ontstaat er een geslachtsrijping en worden de jongeren nieuwsgierig naar seks en relaties. Binnen deze adolescentiefase gebeuren er verschillende stappen in hun seksuele carrière.

Volgens psycholoog Sigmund Freud bevinden de jongeren zich in de genitale fase. De interesse naar het lichaam van een ander wordt groot. De jongeren ontwikkelen eerst seksuele fantasieën met masturbatie tot gevolg. Vanaf het moment dat het eerste seksueel gedrag voorkomt, duurt het proces van eerste kus tot geslachtsgemeenschap gemiddeld 3 jaar.

1.3.2.1 Seksuele carrière

1.3.2.1.1 Eerste kus

Volgens het gemiddelde op sensoa.be zou het eerste seksueel gedrag zich vertonen op de leeftijd van 12 tot 12,5 jaar. De eerste kus op de mond vindt dan plaats. 62% van de jongeren doet dit met hun lief. Soms kan dit ook naar aanloop van een mogelijke relatie. Kussen zonder een relatie kan ook. Dit gebeurt vaker op feestjes of met vrienden. De reden van het kussen zonder een relatie is te wijden aan de nieuwsgierigheid. (Sensoa, 2021)

1.3.2.1.2 Opwinding

De eerste keer dat jongens opwinding ervaren is tussen de 12,5 tot 14 jaar. Voor meisjes is dit meestal rond 14-jarige leeftijd. Jongens ervaren dit dus wat vroeger. Met het begrip 'opwinding' bedoelt men dat jongeren liefdevolle gevoelens ervaren en seksuele beelden hebben. (Sensoa, 2021)

1.3.2.1.3 Masturbatie

De volgende stap in hun seksuele carrière is masturberen. Voor jongens begint dit rond de leeftijd van 13 jaar en 6 maanden. Slechts 35% van de jongens masturbeert vanaf deze leeftijd. Meisjes beginnen er daarentegen later mee. Zij komen pas in contact met masturbatie rond de leeftijd van 15 jaar. Maar liefst 6% van de meisjes masturbeert op deze leeftijd. (Sensoa, 2021)

1.3.2.1.4 Tongzoen

De eerste tongzoen gebeurt voor 73% van de jongeren met hun partner, 16% tongzoende met een vriend of vriendin. Een tongzoen kan ook gebeuren met een toevallige persoon en dit doet 11% van de jongeren. Dit gebeurt voor jongens op 14-jarige leeftijd en voor meisjes op 15-jarige leeftijd. (Sensoa, 2021)

1.3.2.1.5 Betasten geslachtsdelen

Jongeren beginnen na het tongzoenen elkaars geslachtsdelen voor de eerste keer te betasten. Dit rond de leeftijd van 15 –16 jaar. 84% doet dit voor de eerste keer met zijn of haar partner, 12% doet dit met een vriend of vriendin en 11% doet dit met een vreemde. (Sensoa, 2021)

1.3.2.1.6 Geslachtsgemeenschap

De volgende stap in de seksuele carrière is geslachtsgemeenschap. Gemiddeld gebeurt dit rond de leeftijd van 16 – 18 jaar. 90% van de jongeren doet dit met hun partner. Jongeren hebben verschillende motieven voor hun eerste keer. De motieven worden in 3 delen onderverdeeld. De autonome motieven, intimiteitsmotieven en de gecontroleerde motieven.

Onder de autonome motieven valt het leuke, opwindende en het spannende. Ze doen het omdat ze het leuk vinden. Intimiteitsmotieven staat voor het emotioneel dicht bij elkaar komen. Jongeren doen het om dicht bij elkaar te komen. Toewijding is erg belangrijk voor hen en het behoort tot de relatie. Onder de gecontroleerde motieven valt maar liefst 3 % van de jongeren. Ze doen dit om controle te hebben over hun leven. Ze doen dit voor hun imago, omdat ze geen schuldgevoelens willen creëren als ze het niet doen en om ontgoocheling in hun leven te vermijden.

Sommige jongeren wachten met seks tot aan het huwelijk. Ze hechten belang aan de waarde van de maagdelijkheid. Andere wachten tot de juiste persoon, maar wat er ook bestaat zijn relaties zonder seks.

Jongeren die de eerste keer als positief ervaren, waren er meestal ook echt klaar voor. Vrouwen die pijn hebben tijdens hun eerste keer, bezien het als een minder positieve ervaring. Meestal geven deze vrouwen ook aan dat ze er eigenlijk niet klaar voor waren. Voor vrouwen doet de eerste keer voor 54% pijn en voor mannen slechts 6%. Het bloeden bij de eerste keer heeft geen verband met een positieve of negatieve ervaring, maar wel met het gevoel er klaar voor te zijn.

(Sensoa, 2021)

1.3.2.2 Onderwijstypes

Men ziet dat de relationele en seksuele ontwikkeling verschilt van onderwijstype tot onderwijstype. Rond het begrip onderwijstypes verstaat men ASO, TSO en BSO.

Men ziet dat meisjes uit ASO meer in contact komen met opwinding en masturbatie. Zij komen hiermee vaker in contact dan meisjes uit het TSO en BSO. 45% van de meisjes uit het BSO

en TSO hebben daarentegen meer ervaring met geslachtsgemeenschap en andere genitale vormen van seks.

Jongens uit het BSO hebben meer ervaring met geslachtsgemeenschap en andere genitale vormen van seks. Dit is een percentage van maar liefst 52%.

(Sensoa, 2021)

1.3.2.3 Kwetsbaarheid

Tijdens de adolescentie komen sommige meisjes in contact met een negatief lichaamsbeeld. Als meisjes tussen de 14 en 17 jaar een negatief lichaamsbeeld hebben, zullen ze op vroegere leeftijd seksueel starten. Dit komt doordat de meisjes meer eigenwaarden en zelfvertrouwen willen halen uit seks. Een andere oorzaak van de vroege start is dat ze zichzelf objectiveren en ze zichzelf ten dienste willen stellen voor het plezier van jongens. Meisjes die een negatief lichaamsbeeld hebben, kunnen ook anders reageren en seksueel contact net vermijden. Door het negatieve beeld durven ze hun lichaam niet te tonen aan anderen.

De reden dat jongens vroeg seksueel starten, heeft weinig te maken met het lichaamsbeeld. Jongens ervaren groepsdruk en prestatiedruk. Prestaties van het lichaam zijn voor hun belangrijk.

Groepsdruk bepaalt ook mee het verloop van de seksuele carrière. Jongeren vragen raad aan hun vriendengroep en leeftijdsgenoten. Seks en relaties komen daardoor ook aan bod in deze gesprekken. Jongeren die de druk voelen, zullen eerder starten met masturbatie, tongzoenen en geslachtsgemeenschap. Jongeren willen er nu eenmaal bij kunnen horen.

De economische status bepaalt ook mee aan de seksuele start. De economische status hangt vast aan de geschooldheid van de ouders. Ouders moeten hun kinderen op vlak van seks en relaties opvoeden. Aangezien ouders met een lagere economische status vaak minder geschoold zijn, kunnen zij die informatie niet met hun kinderen delen. Jongeren met een matige tot hogere economische status gaan minder snel beginnen aan seks. Jongeren uit een lagere economische status beginnen hier eerder aan.

(Sensoa, 2021)

1.3.3 Welke thema's zijn er belangrijk om te bespreken binnen de relationele en seksuele vorming?

Sensoa stelt drie doelstellingen op die men moet bereiken met de relationele en seksuele vorming.

- Doelstelling 1: Jongeren worden begeleid in hun seksuele ontwikkeling.
- Doelstelling 2: Jongeren ontwikkelen attitudes, waarden en normen.
- Doelstelling 3: Jongeren vermijden risicogedrag.

Bij doelstelling 1 gaat het over de seksuele ontwikkeling van de jongeren. Men bespreekt de genderidentiteit en de seksuele oriëntatie van de jongeren. Genderidentiteit gaat over de mate waarin iemand zich man, vrouw of geen van beide voelt. Seksuele oriëntatie gaat over de geaardheid van een persoon. Wie vind ik aantrekkelijk? Wat windt mij op? Ben ik heteroseksueel, homoseksueel, biseksueel, panseksueel enzovoort. De doelstelling gaat ook over het seksueel functioneren, intimiteit, relatievaardigheden en het lichamelijke zelfbeeld van de jongeren.

Doelstelling 2 gaat over het ontwikkelen van attitudes, waarden en normen rond relaties en seks. Hierbij zorgen de leerkrachten ervoor dat leerlingen elkaar accepteren zoals ze zijn. Ze accepteren de seksuele voorkeur, oriëntatie, relatievorm enzovoort van een ander. Men leert elkaars privacy te respecteren. Door de evolutie van de technologie leert men ook veilig om te gaan met de media op vlak van seks en relaties. Men bespreekt bijvoorbeeld de gevolgen van het nieuwe begrip sexting.

Risicogedrag vermijden bij jongeren is de derde doelstelling. Men wil preventief werken tegen ongewenste zwangerschappen met een eventuele abortus, soa's en seksueel misbruik. Meestal zijn ongewenste zwangerschappen en soa's het gevolg van een beperkte educatie over de anticonceptiemiddelen. Seksueel misbruik kan een gevolg zijn van een laag zelfbeeld of een beperkte educatie over het aangeven van grenzen. Dit pakt men aan tijdens de lessen relationele en seksuele vorming.

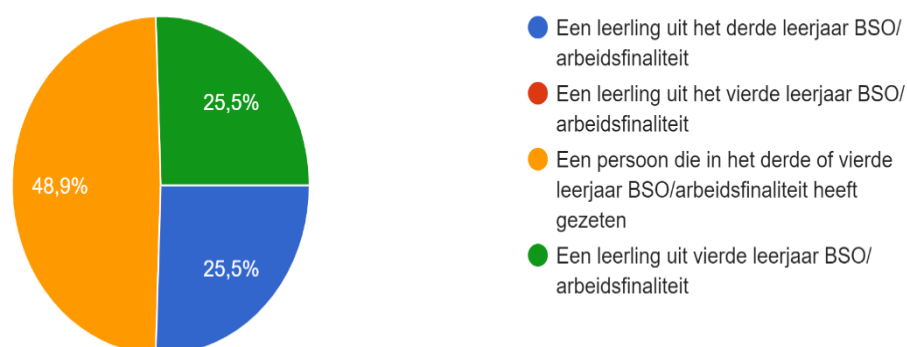
De relationele en seksuele vorming moet gedoceerd worden omdat veel jongeren hun informatie uit internetbronnen halen. Helaas zijn niet alle bronnen op het internet betrouwbaar. Er staat vaak foutieve en onrealistische informatie op het wereldwijde web. Hierdoor creëren jongeren een foutief beeld over relaties en seks. Door de educatie op school krijgt men alleen maar correcte informatie.

1.3.4 Welke noden hebben leerlingen van de tweede graad BSO op vlak van relaties en seks?

Om een antwoord te vormen op deze deelvraag, heb ik een enquête gecreëerd. Het doel van deze enquête is een beeld te vormen van wat de noden zijn van leerlingen op vlak van seks en relaties. De bevraging telde 47 deelnemers. Binnen deze 47 deelnemers zitten leerlingen van de tweede graad arbeidsfinaliteit. Een ander deel van de 47 deelnemers zijn personen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten.

Wie ben jij?

47 antwoorden

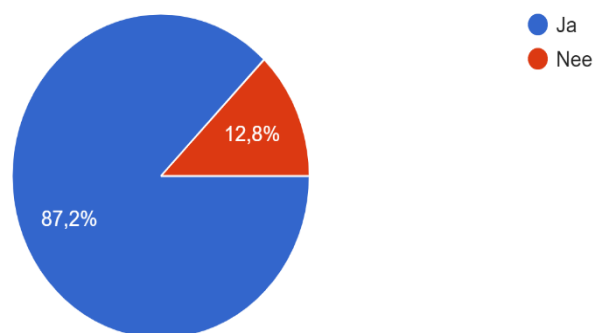

Figuur 1: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. 'Wie ben jij?'

Op figuur 1 kan u vaststellen dat 48,9% van de deelnemers, personen zijn die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gestudeerd. De andere helft zat op het moment van de deelname in de tweede graad arbeidsfinaliteit.

Heb je al les gehad over relaties en/of seks?

47 antwoorden

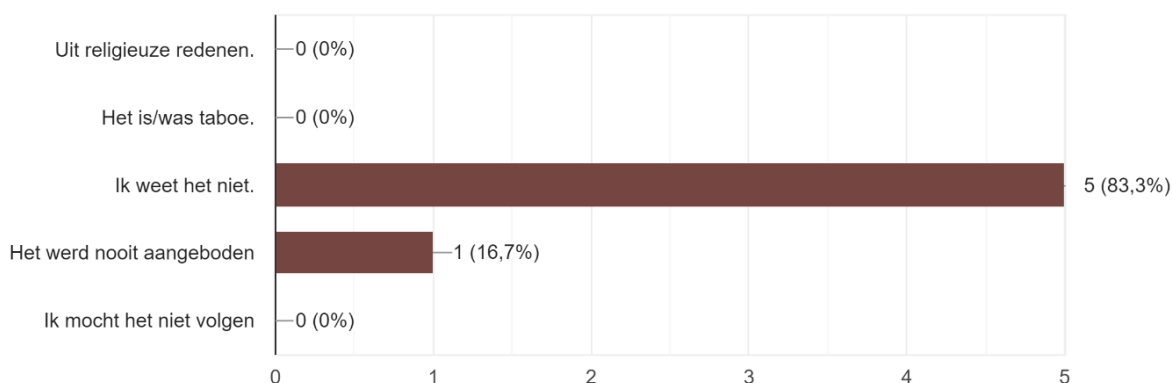

Figuur 2: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. 'Heb je al les gehad over relaties en/of seks?'

41 deelnemers van de bevraging hebben al les gehad over seks en relaties. 6 deelnemers hebben hier geen les over gehad. De reden dat men hier geen les over heeft gehad, was voornamelijk omdat het niet aangeboden werd of ze herinneren het zich niet meer. Dit kan u ook lezen op figuur 3. Het is zeer interessant om hun verwachtingen van de relationele en seksuele opvoeding te bevragen.

Wat was de reden dat u geen relationele en seksuele vorming heeft gehad op school?

6 antwoorden

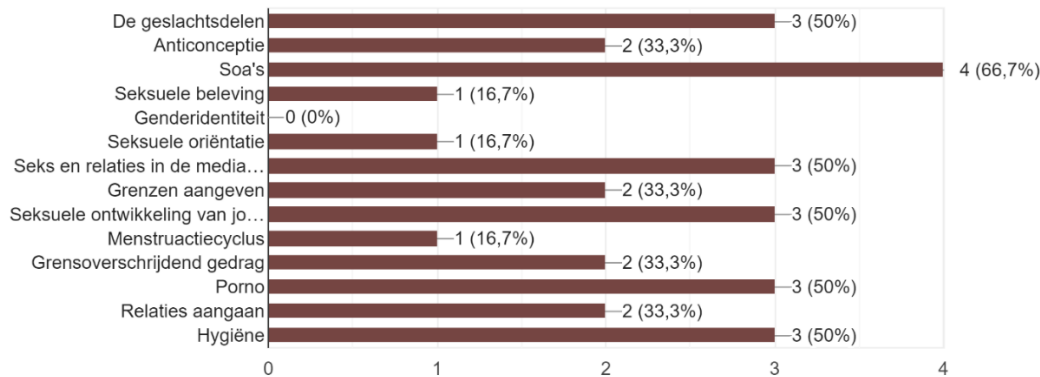

Figuur 3: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. 'Wat was de reden dat u geen relationele en seksuele vorming heeft gehad op school?'

Aangezien zij geen educatie over seks en relaties op school hebben gehad, vraag ik me af wat er volgens hen wel aan bod zou moeten komen. Het voornaamste onderwerp is de seksuele overdraagbare aandoeningen. Daarnaast blijken ook de geslachtsdelen, seks en relaties in de media, seksuele ontwikkeling van jongeren, porno en hygiëne ook belangrijk.

Welke onderwerpen moeten zeker aan bod komen tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?

6 antwoorden

Figuur 4: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. 'Welke onderwerpen moeten zeker aan bod komen tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?'

Mijn laatste vraag in de bevraging ging over de kenmerken die een goede leraar relationele en seksuele vorming moet beschikken. Volgens de deelnemers moet een leraar luisteren, open zijn en alle vragen toelaten.

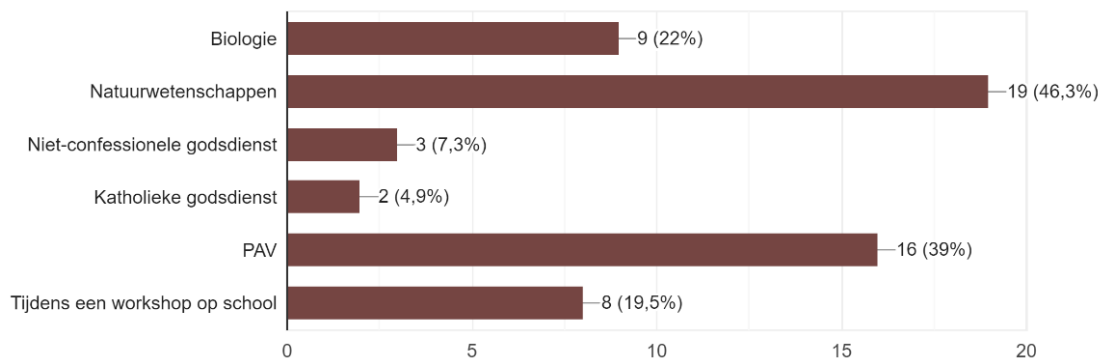

Figuur 5: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. 'Welke kenmerken moeten een goede leraar relationele en seksuele vorming hebben voor jou?'

Het is noodzakelijk dat we de cijfers van de bevraging bekijken met de deelnemers die wel lessen in het secundair onderwijs rond seks en relaties hebben gehad. Er waren 41 van 47 deelnemers die wel lessen rond het onderwerp hebben gehad.

Tijdens welk(e) vak(ken) kreeg u de lessen relationele en seksuele vorming?

41 antwoorden

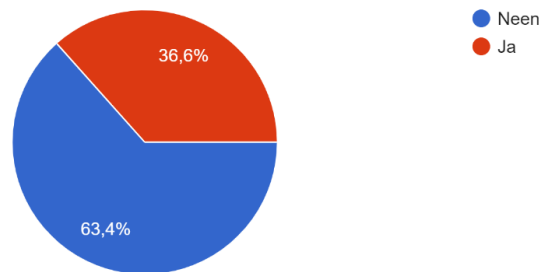
Figuur 6: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. ‘Tijdens welk(e) vak(ken) kreeg u de lessen relationele en seksuele vorming?’.

46,3% kreeg de educatie rond seks en relatie tijdens de lessen natuurwetenschappen. Binnen de lessen natuurwetenschappen komen vooral de geslachtsdelen, de bevruchting, de menstruatiecyclus en de seksuele overdraagbare aandoeningen aan bod. 39% van de deelnemers krijgt de educatie tijdens de lessen PAV. PAV staat voor project algemene vakken. Dit is een onderwijsvak dat in het lessenpakket zit bij leerlingen uit de arbeidsfinaliteit. Binnen de lessen PAV worden ook de topics van het natuurwetenschappelijke besproken, maar hier komen soms ook thema’s zoals sexting aan bod. Opmerkelijk is dat 19,5% de educatie kreeg tijdens een workshop op school. Dit betekent dat er even tijd gemaakt werd om dit topic te bespreken. De lessen worden dan meestal door een organisatie gegeven. Dit betekent dat dit een externe leerkracht is die de leerlingen niet kennen. Dit kan voordelig zijn, maar dit kan ook de openheid en de durf om vragen te stellen belemmeren.

Een vraag binnen mijn bevraging ging over voldoende educatie over seks en relaties. Hiermee bedoel ik of men alle nodige kennis bezat na het krijgen van de lessen. Tijdens mijn onderzoek wou ik te weten komen of de huidige lessen RSV wel uitgebreid genoeg zijn en of men wel alles geleerd heeft wat men wou leren. Zoals u op figuur 7 kan zien, ziet u dat 63,4% van de deelnemers ‘neen’ heeft geantwoord. Hieruit kan ik concluderen dat bij de meerderheid hun behoeften niet voldaan werden. Ze zaten na de les dus nog met veel vragen. Deze vragen konden ze later in hun seksuele carrière nog ontdekken of deze vragen hadden ze al.

Heb je tijdens deze lessen alles geleerd wat je op school graag zou leren over seks en relaties?

41 antwoorden

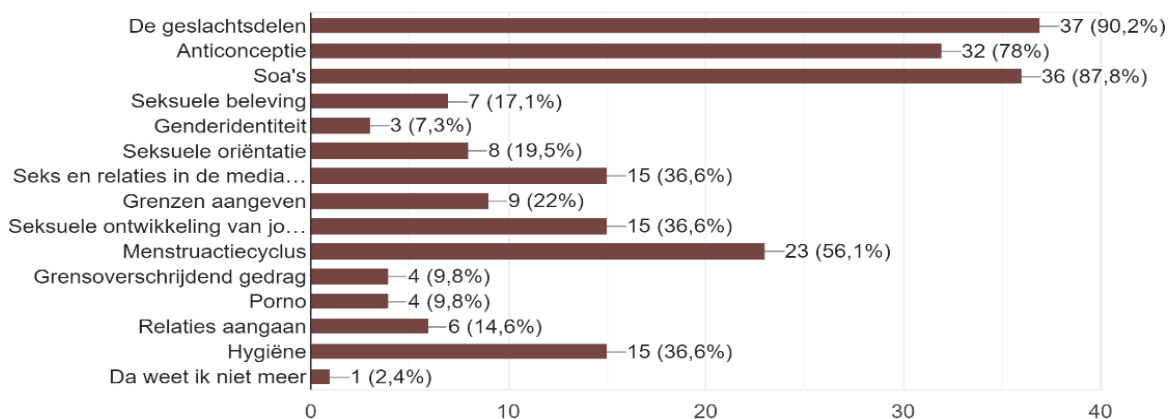

Figuur 7: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. ‘Heb je tijdens deze lessen alles geleerd wat je op school graag zou leren over seks en relaties?’.

Aangezien de deelnemers onvoldoende educatie hebben gehad over seks en relaties, moet men weten waar ze wel al les over hebben gehad en waarover ze meer willen weten.

Welke onderwerpen zijn er besproken tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?

41 antwoorden

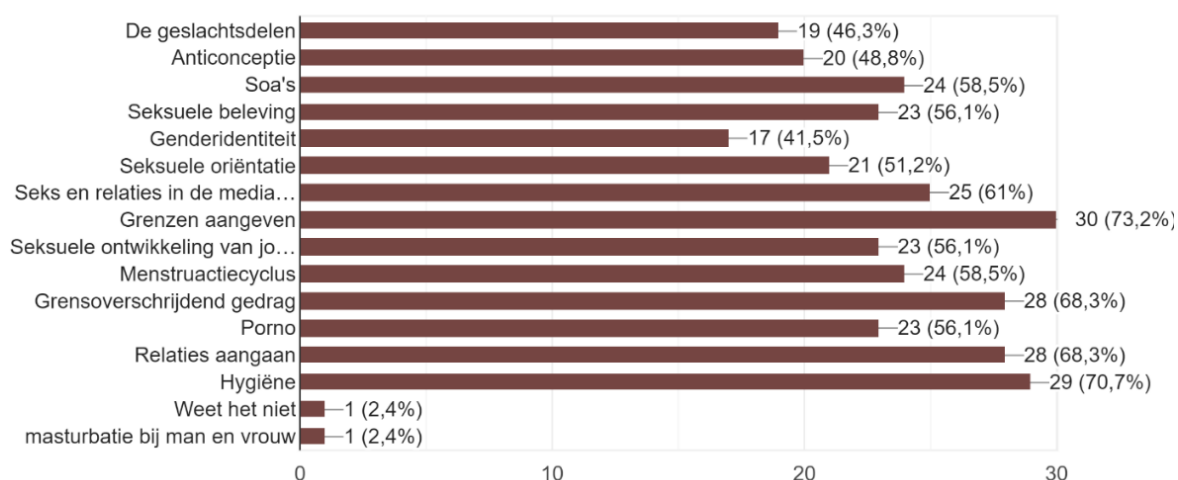
Figuur 8: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. ‘Welke onderwerpen zijn er besproken tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?’.

Uit figuur 8 kan ik concluderen dat men vooral educatie heeft gehad over de geslachtsdelen, anticonceptie, menstruatiecyclus en soa's. Onderwerpen die minder aan bod komen, zijn de seksuele beleving, genderidentiteit, grensoverschrijdend gedrag, porno enzovoort. Binnen de bevraging stelde ik de vraag welke topics er meer besproken moeten worden en daar valt het op dat grenzen aangeven er met kop en schouders bovenuit steekt. Maar liefst 73,2% van de jongeren heeft duidelijk te weinig informatie gehad over het aangeven van grenzen. Dit onderwerp bevat het aangeven van grenzen binnen een relatie maar ook tijdens het uitgaan of in andere situaties. Het durven 'neen' zeggen of aangeven dat hij of zij iets niet ziet zitten of niet wil, verloopt nog moeizaam. Andere onderwerpen zijn grensoverschrijdend gedrag, hygiëne, relaties aangaan, porno, seksuele beleving en de seksuele oriëntatie. Grensoverschrijdend gedrag kan men koppelen aan het aangeven van grenzen. Hygiëne gaat over het verzorgen van het lichaam en de intieme zones. Het onderwerp relaties aangaan gaat

over het aanbrengen van alle verschillende soorten relatievormen, wat wil men in een relatie en wat verwacht men. Het is belangrijk dat de jongeren hier stil bij staan voordat ze zich in een relatie smijten. Zo kunnen ze een gezonde relatie aangaan zonder misverstanden of ongemakkelijke situaties. Porno lijkt misschien een vreemd fenomeen om te bespreken tijdens een les. Door de evolutie van de technologie en het internet kunnen jongeren gemakkelijker op pornowebsites of porno gerelateerde websites terecht. Ze vormen veel misconcepties over seks en relaties. Een leraar moet de leerlingen ervan bewust maken dat dit acteurs zijn en dat niet alles is wat het lijkt. De gevolgen van een porno kijkende jongeren zorgt ervoor dat vluchtige seks genormaliseerd wordt en dat vrijen uit verliefdheid minder sterk wordt. Het maakt jongeren ook onzeker op vlak van de lichamen van de acteurs en het zorgt voor prestatiedruk. 56,1% wil meer informatie over de seksuele beleving. Dit valt ook te bewijzen binnen de forums van het JAC, AWEL of WATWAT. Binnen de 41 antwoorden zouden 21 deelnemers meer informatie willen krijgen over de seksuele oriëntatie. Jongeren zijn volop in hun ontwikkeling en ze zoeken uit wat ze wel of niet leuk vinden en wie of wat hun wel seksueel opwindt. Dit noemt men ook wel de seksuele oriëntatie. Het vormt het zelfbeeld van de jongeren en het vormt hun persoonlijkheid. Als leraar moet je de leerlingen ondersteunen in deze zoektocht. De overige resultaten zijn af te lezen op figuur 9.

Welke onderwerpen moeten besproken worden tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?

41 antwoorden

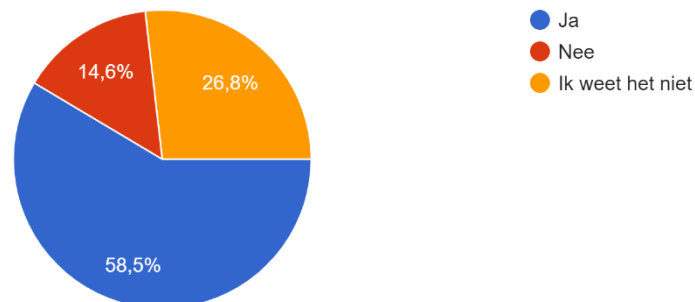

Figuur 9: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. 'Welke onderwerpen moeten besproken worden tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?'.

Aangezien er meer onderwerpen besproken moeten worden tijdens de lessen RSV, lijkt het zinvol om het lessenpakket uit te breiden. Dit vonden 58,5% deelnemers ook zinvol.

Zou je het zinvol vinden als de relationele en seksuele vorming uitgebreid zou worden?

41 antwoorden

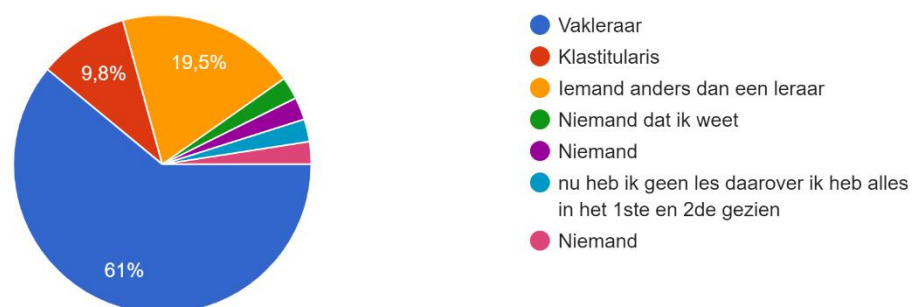

Figuur 10: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. ‘Zou je het zinvol vinden als de relationele of seksuele vorming uitgebreid zou worden?’.

De lessen relationele en seksuele vorming worden door een vakleraar gegeven. Maar liefst 61% krijgt RSV van een vakleraar. Dit kan van de leraar natuurwetenschappen of PAV zijn. 19,5% geeft aan dat ze deze lessen van een externe hebben gedoceerd gekregen. In het cirkeldiagram kan u zien dat er 3 keer niemand vermeld staat. Dit komt omdat de leerlingen zelf een antwoord konden toevoegen. De deelnemers konden vakleraar, klastitularis, iemand anders dan een leraar en andere aanduiden. Bij andere kon men zelf iets toevoegen waardoor er nu soms gelijkende antwoorden zijn.

Wie geeft nu de lessen rond relationele en seksuele vorming?

41 antwoorden

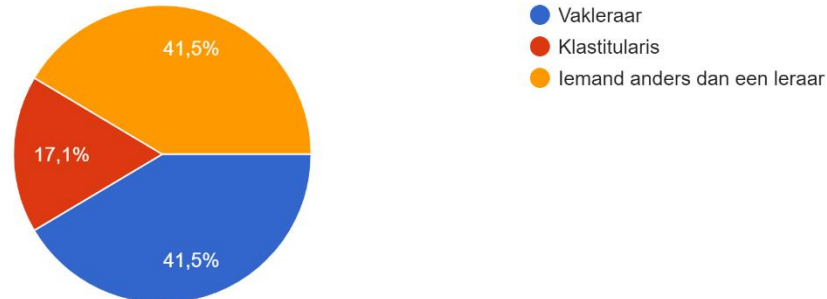

Figuur 11: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. ‘Wie geeft nu de lessen rond relationele en seksuele vorming?’.

Wanneer leerlingen les krijgen over seks en relaties, moeten ze zich wat comfortabel voelen. Het kan namelijk voor sommige leerlingen erg gevoelig of ongemakkelijk aanvoelen. Daarom wou ik graag te weten komen van wie ze graag lessen rond relationele en seksuele vorming willen krijgen. Uit figuur 12 blijkt dat 41,5% les wil krijgen van een vakleraar, 41,5% les wil krijgen van een externe en de minderheid zou lessen RSV willen krijgen van hun klastitularis.

Wie zou je graag hebben dat de lessen rond relationele en seksuele vorming geven?

41 antwoorden

Figuur 12: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. ‘Wie zou je graag hebben dat de lessen rond relationele en seksuele vorming geven?’.

De laatste vraag van de enquête ging over de eigenschappen die een goede leraar RSV moet bevatten. De 41 deelnemers gaven aan dat de leraar met openheid over de onderwerpen moet praten en een veilig en comfortabel klasklimaat moet ontwikkelen. Er moet een vertrouwensband gecreëerd worden zodat men open en eerlijk kan antwoorden en men durft te vragen. Daarnaast moeten ze er niet te ernstig en serieus over praten maar er mag ook wat humor aan te pas komen. De humor mag niet omgevormd worden tot het in belachelijke trekken. De leraar moeten niet beschaamd overkomen en over alles praten ook al heerst er een taboe. De leraar moet dit taboe net doorbreken.

Figuur 13: Enquête voor leerlingen uit de tweede graad arbeidsfinaliteit of voor leerlingen die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. ‘Welke kenmerken heeft een goede leraar relationele vorming voor jou?’.

De enquête eindigde met een plaats waar men bepaalde opmerkingen kon delen. De 47 deelnemers hadden niets op te merken. Daarnaast was er een mogelijkheid om contactgegevens achter te kunnen laten. Zo kon men op de hoogte blijven van het onderzoek.

1.3.4.1 Conclusie van de bevraging voor de leerlingen.

Uit de bevraging van de leerlingen kan men concluderen dat het zinvol is om het lesaanbod voor de lessen relationele en seksuele vorming uit te breiden. De lessen relationele en seksuele vorming moeten informatie bevatten over soa's, grenzen aangeven, grensoverschrijdend gedrag, relaties aangaan, hygiëne, porno, seks en relaties in de media en de seksuele beleving. Bij het ontwerpen van mijn ontwerp hou ik rekening met deze noden, zodat ze zeker in mijn uitwerking toegevoegd zijn. Men hecht minder belangstelling aan de geslachtsdelen en de anticonceptie omdat dit vaak aangeleerd wordt binnen de lessen natuurwetenschappen of PAV.

De leerlingen zouden graag les krijgen over seks en relaties van hun vakleraar of van een externe. Die leraar moet volgens hen open en eerlijk praten over seks en relaties. Ze moeten ruimdenkend zijn en taboes doorbreken. Tijdens de lessen hoeft niet alles te serieus of te strikt te zijn. Er mag wat humor bij te pas komen, als het maar niet in het belachelijke getrokken wordt. Het klasklimaat moet veilig zijn waar iedereen zich goed voelt. De leraar moet ervoor zorgen dat iedereen kan, mag en durft te praten.

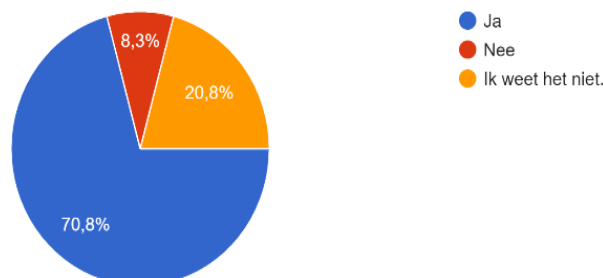
1.3.5 Welke noden hebben ouders van leerlingen van de tweede op vlak van relaties en seks?

Het is belangrijk dat ouders weten wat de leerlingen gedoceerd krijgen. Niet alle onderwerpen rond seks en relaties zijn bespreekbaar binnenshuis. De oorzaken hiervan zijn uiteenlopend. Daarom is het belangrijk dat leerlingen lessen RSV op school krijgen. Aan de hand van deze bevraging moet ik te weten komen wat ouders belangrijk vinden wat gedoceerd wordt aan hun kinderen.

De deelnemers van deze enquête waren ouders waarvan hun kind in de tweede graad arbeidsfinaliteit zit of heeft gezeten. De enquête telde maar liefst 24 antwoorden.

70,8% van de deelnemers weet dat hun kind les gehad heeft over seks en relaties op school. Bij twee van de 24 deelnemers heeft hun kind geen les gehad over het topic. 20,8% weet niet of hun kind les gehad heeft over seks en relaties.

Heeft uw kind lessen rond relationele en seksuele vorming gehad?
24 antwoorden

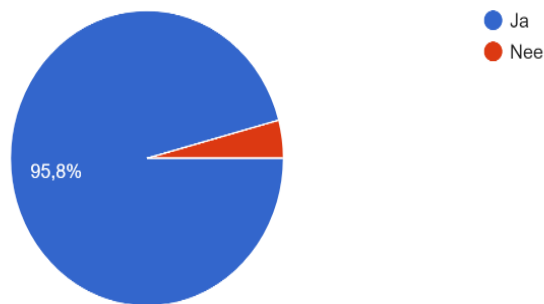

Figuur 14: Enquête voor ouders van leerlingen van de tweede graad arbeidsfinaliteit of die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. 'Heeft uw kind lessen rond relationele en seksuele vorming gehad?'

Uit het cirkeldiagram van figuur 15 kan men concluderen dat de meerderheid van de deelnemers de lessen rond relationele en seksuele vorming belangrijk vinden. Ze hechten er belang aan dat hun kind genoeg informatie krijgt rond seks en relaties. De reden dat ze het zo belangrijk vinden is volgens hen dat jongeren vroeger beginnen te experimenteren. Ze moeten volgens de ouders de gevaren kennen, grenzen leren aangeven en iedereen accepteren hoe hij of zij is. Daarnaast vinden de deelnemers dat jongeren veel op hun smartphone zitten en dat de sociale media vaak een vertekend beeld geeft over de realiteit. Dit vertekende beeld moet doorbroken worden. Ze geven aan dat de leraren hun kind soms beter kennen dan de ouders zelf, zij weten waar het kind behoefte aan heeft. Dit komt door onderlinge gesprekken tussen leerlingen die de leraar kan opvangen. Het vult dan ook de taak van de ouders aan. Een opvallende reactie waarom men belang hecht aan de lessen RSV, is omdat bepaalde onderwerpen moeilijk besproken kunnen worden binnenshuis. Ze geven aan dat niet elke ouder er open voor staat om over seksualiteit en iets dergelijke te praten. Sommige weten ook niet hoe ze een gesprek over bepaalde thema's moet aangaan. Andere reacties kan men analyseren op figuur 16.

Vindt u de lessen rond relationele en seksuele vorming een belangrijk onderwerp?

24 antwoorden

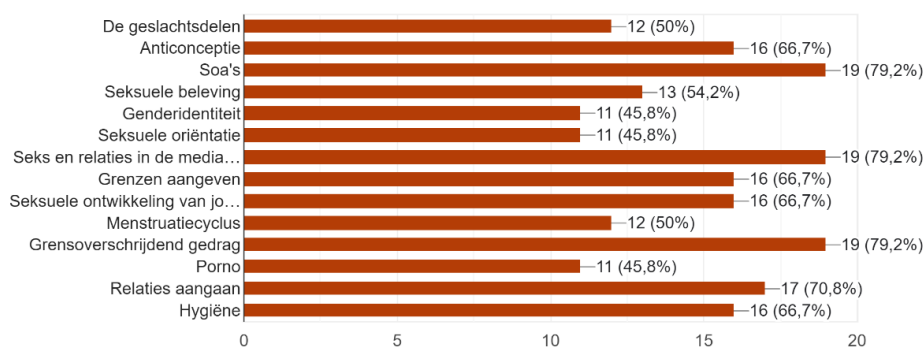
Figuur 15: Enquête voor ouders van leerlingen van de tweede graad arbeidsfinaliteit of die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. ‘Vindt u de lessen rond relationele en seksuele vorming een belangrijk onderwerp?’.

Figuur 16: Enquête voor ouders van leerlingen van de tweede graad arbeidsfinaliteit of die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. ‘Waarom vindt u de lessen rond relationele en seksuele vorming al dan niet belangrijk?’.

Binnen de bevraging stelde ik de vraag welke onderwerpen er besproken moeten worden binnen de lessen RSV. De onderwerpen soa's, seks en relaties in de media en grensoverschrijdend gedrag steken er met kop en schouders bovenuit. Relaties aangaan, anticonceptie, grenzen aangeven en de seksuele ontwikkeling van jongeren moeten volgens de ouders ook besproken worden. Er zijn drie onderwerpen die een lager percentage halen, namelijk genderidentiteit, seksuele oriëntatie en porno. Dit is verassend aangezien in de bevraging voor de leerlingen bleek dat er over porno en seksuele oriëntatie wel nood was aan extra informatie.

Welke onderwerpen op vlak van relationele en seksuele vorming vindt u dat op school aangeleerd moet worden?
24 antwoorden

Figuur 17: Enquête voor ouders van leerlingen van de tweede graad arbeidsfinaliteit of die in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gezeten. 'Welke onderwerpen op vlak van relationele en seksuele vorming vindt u dat op school aangeleerd moet worden?'

1.3.5.1 Conclusie van de bevraging voor de ouders

In de bevraging voor de ouders ben ik tot verschillende inzichten gekomen. Het grootste deel weet dat hun kind al dan niet les heeft gekregen over seks en relaties. Ze hechten ook belang aan de lessen RSV. Dit om het feit dat jongeren veel op hun smartphone zitten en zo een vertekend beeld krijgen over seks en relaties. Daarnaast is het onderwerp niet altijd bespreekbaar thuis. Daarom vult de school dit deel van de opvoeding aan.

Binnen de lessen RSV moeten volgende topics besproken worden: soa's, seks en relaties in de media, grensoverschrijdend gedrag, relaties aangaan, anticonceptie, grenzen aangeven en de seksuele ontwikkeling van jongeren. Tijdens het ontwerpen van mijn uitwerking ga ik hier ook rekening mee houden. Er zal dan ook aan de noden van de ouders voldaan worden.

1.3.6 Welke noden hebben leerkrachten op vlak van het doceren van relationele en seksuele vorming?

Om een antwoord te krijgen op deze deelvraag, heb ik een enquête gemaakt voor de leraren uit de tweede graad arbeidsfinaliteit. Deze leraren staan al jaren in de arbeidsfinaliteit en kennen hun leerlingen. Soms zien leerlingen hun leraar als vertrouwenspersoon en komen zij met vragen naar hun leraren. Een leraar is ook een observator die onderlinge gesprekken opvangt tussen de leerlingen. Zij zijn dus de ideale persoon om de noden van leerlingen binnen

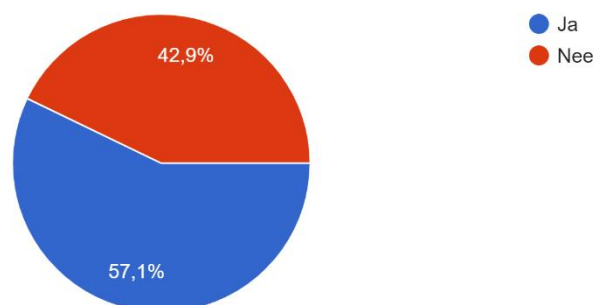
de lessen op te sommen. Natuurlijk moeten zij deze lessen geven en dat is niet altijd evident. Ik ga onderzoeken welke onderwerpen besproken moeten worden en waar zij nood aan hebben tijdens het doceren van deze lessen.

Deze enquête is dus bestemd voor leraren die lesgeven in de tweede graad arbeidsfinaliteit of die les in de tweede graad arbeidsfinaliteit hebben gegeven. De bevraging telde maar liefst 21 antwoorden.

Niet alle leraren uit de arbeidsfinaliteit geven les over seks en relaties. 57,1% van de deelnemers had al eens lesgegeven over het onderwerp. Maar liefst 42,9% heeft dit nog niet gedaan.

Heeft u al lessen over de relationele en seksuele vorming gegeven?

21 antwoorden

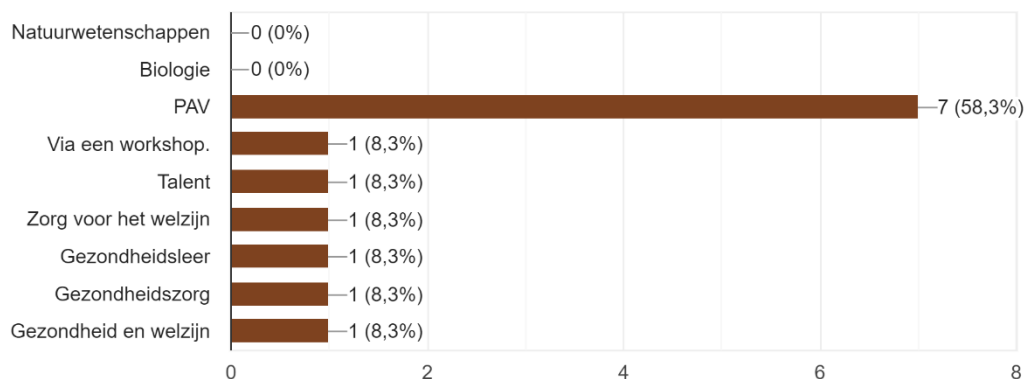

Figuur 18: Enquête voor leraren uit de arbeidsfinaliteit. 'Heeft u al lessen over de relationele en seksuele vorming gegeven?'.

Het grootste deel van de leraren gaf dit onderwerp binnen het vak PAV. Toch wordt het onderwerp ook binnen andere nieuwe vakken gegeven. Dit zijn vakken zoals talent, gezondheidsleer, gezondheidszorg, gezondheid en welzijn en zorg voor het welzijn. 8,3% gaf een les RSV via een workshop.

In welk vak heeft u dit gegeven?

12 antwoorden

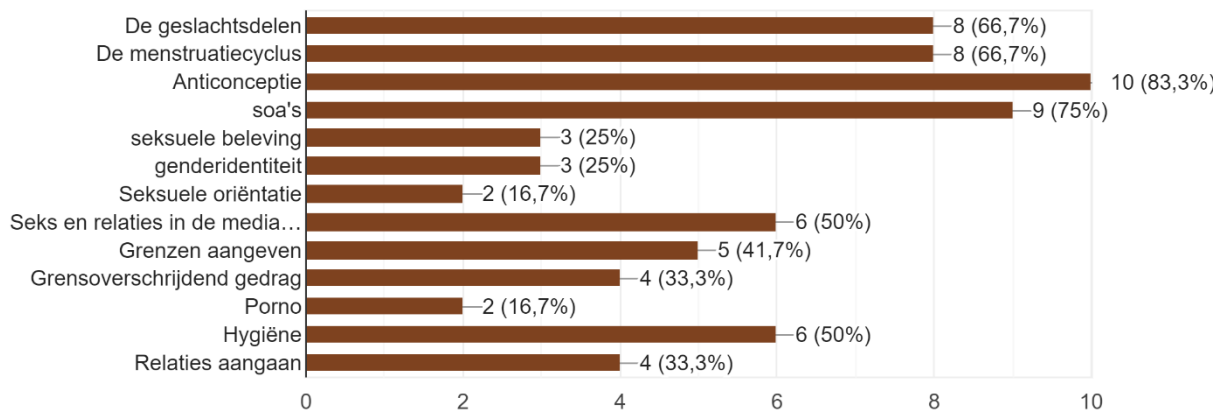

Figuur 19: Enquête voor leraren uit de arbeidsfinaliteit. 'In welk vak heeft u dit gegeven?'.

Tijdens de lessen RSV kwamen onderwerpen zoals anticonceptie, de geslachtsdelen, de menstruatiecyclus en soa's het meeste aan bod. 50% gaf ook aan dat seks en relaties in de media en hygiëne ook aanwezig waren binnen hun lessen.

Welke onderwerpen kwamen aan bod?

12 antwoorden

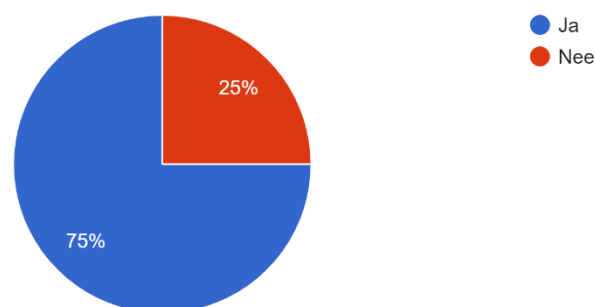

Figuur 20: Enquête voor leraren uit de arbeidsfinaliteit. 'Welke onderwerpen kwamen aan bod?'

Zoals eerder vermeld, weten leraren wat er leeft bij de leerlingen. Ze horen onderlinge gesprekken of leerlingen komen met vragen naar hen toe. Dit valt te bewijzen in figuur 21. Hier ziet u dat bij 75% van de leraren er leerlingen naar hun toekomen met vragen rond seks en relaties. Leraren weten dus waar leerlingen nood aan hebben rond de informatie van seks en relaties. Uit figuur 22 kan men concluderen dat grenzen aangeven en grensoverschrijdend gedrag besproken moeten worden. Daarnaast scoren genderidentiteit, seksuele oriëntatie en seks en relaties in de media 50%. De leerkrachten hechten minder belang aan de geslachtsdelen, de menstruatiecyclus, anticonceptie, soa's, hygiëne, porno en relaties aangaan. De natuurwetenschappelijke aspecten werden in de huidige lessen al besproken.

Komen leerlingen met vragen rond seks en relaties naar u toe?

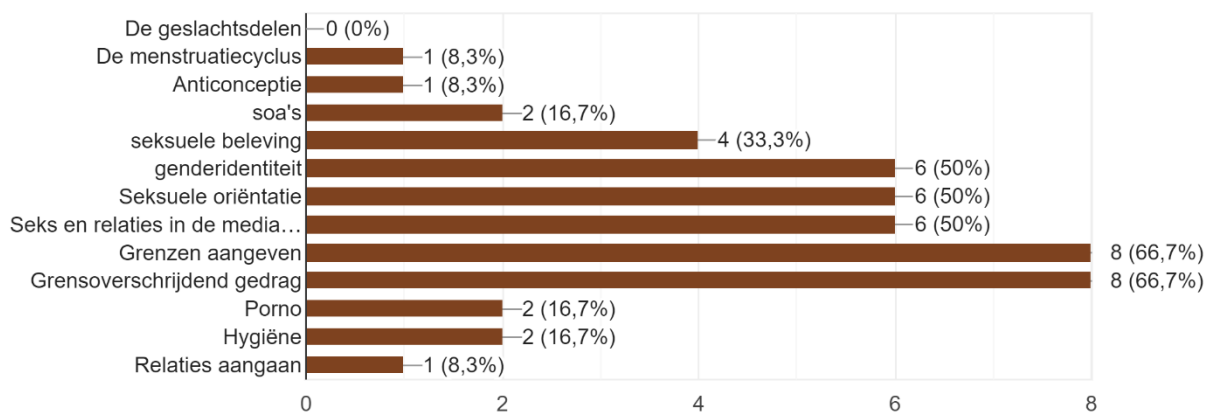
12 antwoorden

Figuur 21: Enquête voor leraren uit de arbeidsfinaliteit. 'Komen leerlingen met vragen rond seks en relaties naar u toe?'

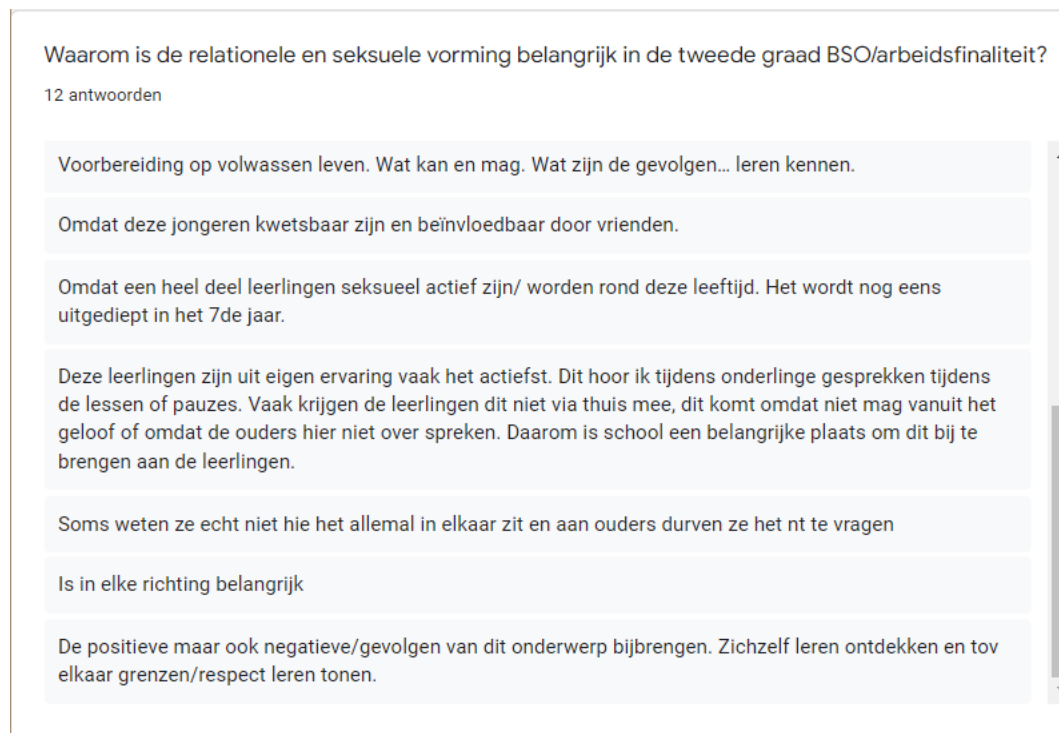
Welke onderwerpen zou u graag nog meer aan bod laten komen?

12 antwoorden

Figuur 22: Enquête voor leraren uit de arbeidsfinaliteit. ‘Welke onderwerpen zou u graag nog meer aan bod laten komen?’.

In de bevraging luidde er een vraag: ‘Waarom is de relationele en seksuele vorming belangrijk in de tweede graad BSO/arbeidsfinaliteit?’. Het is noodzakelijk om te weten waarom het net zo belangrijk is voor de tweede graad BSO. Eerder in dit onderzoek werd al vermeld dat jongeren uit de tweede graad BSO een snellere start maken met hun seksuele carrière. In vergelijking met de doorstroomfinaliteit of het welbekende ASO lopen zij enorm fel voorop. Dit wordt ook bevestigd tijdens de bevraging. Er staat ‘Deze leerlingen zijn uit eigen ervaring vaak het actiefst (...)’. Nog een bevestigend antwoord luidt als volgt: ‘Omdat een heel deel van de leerlingen seksueel actief zijn/worden rond deze leeftijd (...)’. Er wordt ook vermeld dat ze tijdens het geven van de seksuele opvoeding verontrustend weinig weten. Ondanks hun ervaring. Ze weten verrassend weinig over hun eigen lichaam en dat van een ander. Dit heb ik zelf ook ervaren tijdens een stage les in het 4de jaar arbeidsfinaliteit voeding verzorging. Bij het tonen van het vrouwelijke geslachtsorgaan waren vele verrast dat een vrouw een vaginale holte heeft en een holte waar urine uit komt. Zij dachten namelijk dat er bij wijze van spreken maar één gat was waar alles gebeurt. Daarnaast stelden ze veel vragen die erg verontrustend waren. Er waren vragen zoals: ‘Mevrouw, kan men zwanger worden bij het inslikken van zaadcellen?’ of ‘Is het erg als je jouw anticonceptiepil af en toe maar eens neemt? Ik neem die namelijk als ik net geslachtsgemeenschap heb gehad.’ Daarnaast geven de leraren aan dat de leerlingen volop aan het experimenteren zijn. Ze zijn vooral op zoek naar hun eigen identiteit, ook op relationeel en seksueel vlak. Een goede vorming kan ervoor zorgen dat leerlingen de juiste keuzes maken. Nog een aspect waarom leraren deze vorming zo belangrijk vinden, is omdat leerlingen nog niet bewust zijn van de gevaren. Ze beseffen de gevolgen niet van het maken of doorsturen van een naaktfoto. Door de evolutie van de smartphones is alles binnen handbereik. Er bestaan duizenden foutieve bronnen waardoor ze ook foutieve informatie ontvangen en zich misconcepties vormen.

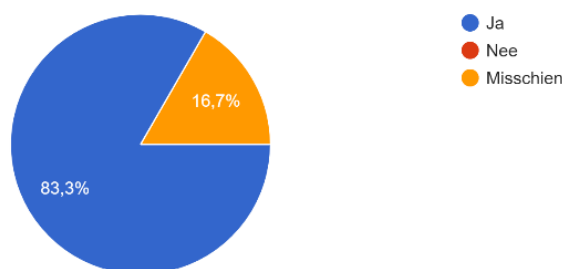

Figuur 23: Enquête voor leraren uit de arbeidsfinaliteit. 'Waarom is de relationele en seksuele vorming belangrijk in de tweede graad BSO/arbeidsfinaliteit?'

Voor het uitwerken van mijn ontwerp is het interessant om te weten hoe leraren zichzelf voelen tijdens het doceren van deze lessen. 83,3% voelt zich comfortabel bij het geven van deze lessen. 16,7% voelt zich niet comfortabel.

Voelt u zich comfortabel bij het geven van lessen relationele en seksuele vorming?

12 antwoorden

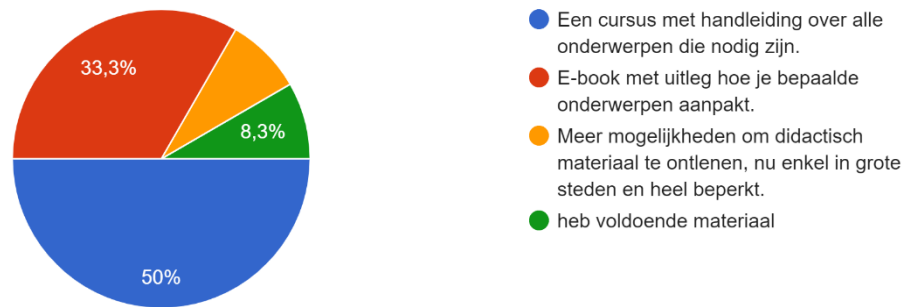
Figuur 24: Enquête voor leraren uit de arbeidsfinaliteit. 'Voelt u zich comfortabel bij het geven lessen relationele en seksuele vorming?'

Tijdens het voorbereiden van zo een vormingsles gebruiken de leraren een aantal bronnen. De deelnemers geven aan dat ze vooral bronnen zoals Sensoa, allesoverseks.be, klascement, mediawijsheid, wel jong niet hetero of sense.info raadplegen. Andere deelnemers gebruiken hun cursus, bibliotheekboeken of raadplegen het educatief centrum. 50% van de deelnemers zou graag een cursus willen gebruiken met handleiding over alle onderwerpen die nodig zijn. 33,3% zouden graag over een E-book beschikken met uitleg hoe je bepaalde onderwerpen aanpakt. Hieruit kan men concluderen dat er nood is aan lesmateriaal waar alle behoeften en

noden van de jongeren voldaan worden. De leraren willen een houvast die ze kunnen raadplegen voor de aanpak van bepaalde topics.

Welke toevoegingen op het vlak van lesmateriaal vindt u nog nuttig/nodig?

12 antwoorden

Figuur 25: Enquête voor leraren uit de arbeidsfinaliteit. 'Welke toevoeging op het vlak van lesmateriaal vindt u nog nuttig/nodig?'

1.3.6.1 Conclusie van de bevraging voor de leraren.

De meeste leraren geven de lessen RSV tijdens de lessen PAV. Daarnaast zijn er nog andere vakken zoals talent, zorg voor welzijn, gezondheidszorg, ... waar het onderwerp gedoceerd wordt. De leraren hechten belang aan deze vorming. Dit omdat de jongeren ondanks hun ervaring er verontrustend weinig over weten. De 14 tot 16-jarige bevinden zich volop in de pubertijd waar ze experimenteren en zichzelf ontdekken. Leraren horen tijdens het lesgeven of tijdens een pauze onderlinge gesprekken waaruit men kan concluderen dat ze seksueel actief zijn. Bij 75% van de deelnemers komen er leerlingen naar hen toe met vragen over seks en relaties. Hierdoor merken ze hoe onwetend de leerlingen zijn.

Tijdens het geven van de vorming kwamen vooral de onderwerpen zoals de geslachtsdelen, de menstruatiecyclus, anticonceptie en soa's aan bod. De leraren vinden dat grenzen aangeven, grensoverschrijdend gedrag, genderidentiteit, seksuele oriëntatie en seks en relaties in de media meer onder de loep genomen moet worden.

Als leraren deze lessen voorbereiden, gebruiken ze bronnen zoals Sensoa, allesoverseks.be of de cursus. Toch willen leraren meer materiaal waar ze naar kunnen grijpen. Men wil meer informatie over het aanpakken van bepaalde topics en ze willen dat alle nodige topics uitgewerkt wordt. Deze informatie neem ik mee naar het uitwerken van mijn ontwerp.

1.3.7 Conclusie van de online bevraging

Uit de drie enquêtes is gebleken dat de lessen relationele en seksuele opvoeding niet voldoen aan de noden van de leerlingen, leraren en ouders. Er wordt te veel gefocust op het biologische aspect van de relationele en seksuele opvoeding waardoor de andere aspecten vergeten worden. Er moet volgens de drie partijen meer gepraat worden over de seksuele beleving,

hygiëne, grenzen aangeven en grensoverschrijdend gedrag, relaties aangaan, porno, seksuele oriëntatie en genderoriëntatie.

Zowel leraren als ouders hechten belang aan een goede vorming. Er wordt opgemerkt dat de jongeren ondanks hun ervaring er verbazend weinig over weten en bepaalde gevaren niet zien. In sommige gezinnen wordt er niet over deze onderwerpen gepraat. Hierdoor missen ze belangrijke informatie. Het onderwijs is de juiste plaats waar leerlingen correcte informatie te horen krijgen.

1.3.8 Interview met seksuologe en het CAW

Om meer informatie te vinden over het onderzoek, contacteerde ik een aantal experts. De experts zijn een aantal seksuologen. Men kan terecht bij seksuologen bij problemen tijdens het vrijen, gendervragen, problemen met opwinding, seksuele voorkeuren enzovoort. Seksuologen hebben misschien tijdens hun consultaties gemerkt dat bepaalde patiënten een minder goede voorlichting gehad hebben.

Op 8 april 2022 vond er een telefonisch gesprek plaats met een seksuoloog uit DE PRAKTIJK te Hasselt. Tijdens het gesprek kaderde ik het onderzoek. Er werd tijdens het gesprek bevestigd dat scholen zich focussen op het biologische. Dit moet ook zeker aangekaart worden maar er heerst een taboe over onderwerpen zoals seksuele beleving. De seksuologen geven regelmatig workshops in scholen maar over bepaalde onderwerpen mag niet gesproken worden binnen de school. De seksuoloog gaf mij de raad om iets te creëren waar minder het biologische aspect besproken wordt, maar iets met waar de noodzakelijke thema's in voor komen. Er werd verteld dat een les relationele en seksuele vorming elk jaar gegeven zou moeten worden. Dit omdat jongeren volop in hun seksuele carrière zitten en elk jaar nieuwe ervaringen opdoen. Door die nieuwe ervaringen komen ze met nieuwe onbeantwoorde vragen te zitten. Als er elk jaar een les seksuele opvoeding gegeven wordt, worden de noden van alle jongeren op elke leeftijd bij elke ervaring voldaan. Momenteel focus ik mij op de leerlingen van de tweede graad arbeidsfinaliteit. Misschien kan er een vervolg komen met een aanpak voor seksuele opvoeding voor alle jaren gespecialiseerd op leeftijd.

Op 11 mei 2022 vond er een vergadering plaats met een medewerkster van het jongerenadviescentrum. Het 1 uur durende gesprek ging over de aanpak van het CAW van bepaalde thema's tijdens hun workshops RSV. Zo werd er advies gegeven over de uitwerking van de thema's en oefeningen. De medewerkster bevestigde dat jongeren meer nood hebben aan de thema's zoals seksuele beleving. Het biologische wordt te vaak in de kijker gezet waardoor alle andere vragen nooit beantwoord worden. De thema's zoals ideaalbeelden, seksuele beleving, genderidentiteit en grenzen aangeven zijn volgens de medewerkster belangrijke thema's die uitgebreid moeten worden.

2 Ontwerpen

2.1 Het ontwerp

Uit de literatuurstudie, de 3 bevestigingen en uit de interviews is gebleken dat men tijdens de lessen RSV meer de focus moet leggen op thema's zoals de seksuele beleving, genderoriëntatie, seks en relaties in de media, hygiëne enzovoort. Tijdens de bevestiging van de leraren werd de vraag gesteld over welk materiaal ze nuttig en nodig vonden voor het doceren van de lessen relationele en seksuele opvoeding. De twee hoogste resultaten waren een cursus met handleiding waarin alle nodige thema's uitgelegd werden en een E-book met uitleg hoe je bepaalde thema's aanpakt. Het ontwerp is een combinatie van beide noden.

Het eindproduct is een E-book. Het E-book bevat alle thema's waar leerlingen, ouders en leraren nood aan hebben. In het boek staan video's waarin de aanpak van de thema's besproken worden. Het bevat ook bundels met oefeningen die men kan gebruiken in een les. Daarnaast is er nog een E-book ontworpen voor de leerlingen. In dit boek staan alle werkdocumenten beschikbaar. Zo kan men digitaal meevolgen en eventueel de bundel digitaal invullen. Als er de mogelijkheid niet is om de leerlingen online mee te laten volgen, kan de leraar de bundels afdrukken.

De bundels en het boek kunnen gebruikt worden in een lessenreeks over de relationele en seksuele vorming. Men zal hier ongeveer 7 lessen aan besteden. Aangezien er 7 hoofdstukken in het boek gaan over de thema's, is dit per lesuur 1 hoofdstuk.

Het boek voor de leraren kan u raadplegen door de QR-code te scannen.

Daarnaast kan u via deze link het boek ook waarnemen:
<https://read.bookcreator.com/TDdL481rElum4g9ZvLooMvPVHle8UqBMSwgFbDbx81E/5nsr1O7hTcWVy9TJVxGBoA>

Het boek voor de leerlingen kan raadplegen door de QR-code te scannen.

Daarnaast kan u via deze link het boek ook waarnemen:
<https://read.bookcreator.com/TDdL481rElum4g9ZvLooMvPVHle8UqBMSwgFbDbx81E/rXGadr3sTm6A7q7lgOdKrA>

Het internetboek voor de leraren

Het internetboek voor de leerlingen

2.2 De lay-out

Het boek voor de leraren heeft altijd een vaste structuur. Zo bestaat het uit een titel, een tussentitel, een video, een beschrijving van de opdracht, een oefenbundel en een vermelding van het paginanummer in de oefenbundel. Op het einde van elk hoofdstuk kan men de verbeter sleutel terugvinden. Daarnaast worden alle eindtermen en leerplandoelstellingen per onderwijsnet vermeld.

De lay-out van het boek van de leerlingen is gelijkend met die van de leraren. Het enige verschil is dat het boek van de leerlingen niet zo uitgebreid is. Het boek bevat een voorwoord, een inhoudsopgave, de titel van het hoofdstuk en het oefendocument.

2.2.1 De cover

De cover is ontworpen door een klasgenoot uit het secundair onderwijs. Dit betekent dat het een unieke cover is.

De titel is 'Let's talk about it!'. Dit is een titel die de jongeren nieuwsgierig zou moeten maken. Onderaan ziet u een tienermeisje die nadenkt over typische dingen. Zo denkt ze na over haar geaardheid, hygiëne, naaktfoto's en grensoverschrijdend gedrag.

De kleur van de cover wordt doorgetrokken over heel het boek. Zo wordt er structuur gecreëerd. Het is de bedoeling dat de cover geschikt is voor jongeren van 15 tot 16 jaar.

Figuur 26: Cover van het E-book voor de leraren, 'Let's talk about it!'.

2.2.2 Voorwoord

Er is een voorwoord aanwezig in het internet boek. Zo weten lezers voor wie het boek bedoeld is en wat men kan verwachten.

2.2.3 Inhoudsopgave

De inhoudsopgave bevat de hoofdstukken van het boek. Alle titels, behalve de eerste, zijn gebaseerd op vragen die jongeren zichzelf of anderen stellen. Onder elke vraag worden bijpassende thema's besproken. Bijvoorbeeld onder de titel 'Wie ben ik?' worden de thema's genderidentiteit en seksuele oriëntatie besproken.

Onder elke titel zit een hyperlink die men leidt naar de correcte pagina in het boek. Zo hoeft men niet door te klikken naar de gewenste pagina.

Inhoudsopgave	
1. Hoe start ik mijn les?	6
2. Wie ben ik?	10
3. Wat wil ik?	22
4. Is dat echt?	28
5. Hoe voelt dat?	34
6. Hoe moet dat?	38
7. Hoe ben ik veilig?	46

Figuur 27: Inhoudsopgave van het internetboek voor de leraren.

2.2.4 Het inhoudelijke

Voor het boek van de leraar ziet het inhoudelijke er als volgt uit. Elk hoofdstuk start met een video waarin de aanpak van het thema uitgelegd wordt. De ervaringen van het test moment worden hier uitgelegd. Naast de ervaringen worden ook aandachtspunten en tips and tricks meegedeeld.

De oefeningen die aan bod komen in het hoofdstuk worden beschreven. In de beschrijving wordt ook het doel van de opdracht besproken. Daarnaast worden de specifieke opdrachten vermeld en kan men de werkbundel terugvinden. Op het einde van het hoofdstuk kan men de verbeter sleutel van de werkbundel terugvinden. Vaak zijn de antwoorden persoonlijke antwoorden of is het eigen mening.

2. Wie ben ik?

2.2. seksuele oriëntatie

2.2.1. What is love?

We gaan het over de liefde hebben. Zo kunnen we verder opbouwen naar wie je aantrekt. Laat de leerlingen nadenken over het begrip liefde en hoe dat voelt.

Opdracht 1: Beantwoord onderstaande vragen wat betekent liefde voor jou?
Hoe voelt liefde voor jou?

Laat de leerlingen hun antwoorden voorlezen en noteer dit in een groot web op het bord. Benadruk zo dat liefde voor iedereen anders is en voelt.

De oefening over het thema "What is love?" kan u in het document terugvinden. U kan het raadplegen op pagina 9.

[Wie ben ik. Gen...](#)

2.2.2. Mijn droom lief

Om de leerlingen te doen nadenken over wie hun aantrekt, laten we ze eerst nadenken over hun droomlief. Dan moeten ze nadenken wat ze aantrekkelijk vinden aan een persoon.

Opdracht 1: Omschrijf je droom lief

Opdracht 2: Wat trekt me aan, aan een persoon?

Bovenstaande beschreven oefeningen kan u in het document terugvinden op pagina 10.

[Wie ben ik. Gen...](#)

Liefde is...
...als hij je dromen binnenstapt.

Figuur 28: Een pagina in het boek voor de leraren.

Het inhoudelijke deel voor het boek van de leerlingen ziet er minder uitgebreid uit ten opzichte van het boek van leraren. Men ziet alleen de werkbundels en kan deze digitaal invullen.

Figuur 29: Een pagina in het boek voor de leerlingen.

2.2.5 De eindtermen en de leerplandoelstellingen

Op het einde van elk hoofdstuk staan alle eindtermen en leerplandoelstellingen vermeld die passen bij het thema. De leerplannen van het gemeenschapsonderwijs, het katholiek onderwijs en die van het provinciaal onderwijs zijn terug te vinden.

De sleutelcompetenties die aan bod komen binnen de lessen relationele en seksuele vorming zijn:

- Sleutelcompetentie 1: Lichamelijke en geestelijke gezondheid
- Sleutelcompetentie 4: Digitale competenties
- Sleutelcompetentie 5: Sociaal-relatieve competenties
- Sleutelcompetentie 7: Burgerschap
- Sleutelcompetentie 16: Cultureel bewustzijn

2.3 De inhoud

2.3.1 Hoe start in mijn les?

Hierin wordt uitgelegd hoe men als leraar het beste de les start. Bij elk thema kan men de twee werkvormen toepassen.

Tijdens de lessen relationele en seksuele vorming worden soms gevoelige en gênante onderwerpen besproken. Een onderwerp kan ook bepaalde vragen met zich meedragen. Om ervoor te zorgen dat men vragen kan stellen zonder dat het gênant is, werd 'The question box' ontworpen. Alle leerlingen moeten minstens 1 vraag noteren op een blad en deze in de box

steken. Zo valt het niet op van wie de vraag afkomstig is. De vragen worden op het einde van de les behandeld. De leraar alleen bekijkt de vraag en leest deze voor.

Het is belangrijk dat de leraar duidelijke grenzen stelt. Dit is noodzakelijk omdat de box gebruikt kan worden voor ongepaste vragen. De leerlingen kunnen vragen stellen over het privéleven van de leraar bijvoorbeeld. De leraar vermeldt in het begin wat het wenselijke gedrag is.

Om ervoor te zorgen dat er een veilig klasklimaat ontstaat waarin iedereen zich goed in voelt, werden de PIKASOL-afspraken ontworpen. Deze afspraken bestaan al, maar deze werden vermeld op een poster. Deze poster is zelfontworpen en de leraren kunnen deze uitprinten. De bedoeling is dat men deze bespreekt en ophangt in de klas. Het is wenselijk dat men deze vooraan gedurende de hele les ophangt. Zo worden de leerlingen eraan herinnerd. Bespreek samen met de klas ook sancties als een leerling zich niet aan de afspraken houdt.

2.3.2 Wie ben ik

Onder het thema 'Wie ben ik' wordt het fenomeen genderidentiteit en seksuele oriëntatie besproken. Dit zou de leerlingen hun blik op bijvoorbeeld gaardheden en identificering moeten vergroten. Al deze informatie helpt de leerlingen bij het vormen van de identiteit.

Het is van belang dat de voorkennis van de leerlingen getest wordt. Daardoor wordt de vraag gesteld 'Wat is identiteit voor jou?' aan de klas. De leraar maakt een woordenweb en laat de leerlingen inzien dat iedereen een ander beeld heeft van identiteit.

Andere oefeningen binnen deze module gaan over de identiteitskaart. Hierbij wordt de vraag gesteld of dit je volledige identiteit wel bespreekt. De genderkoek wordt gebruikt voor het verduidelijken van de identiteit en de leerlingen moeten hun eigen genderkoek maken. Daarnaast worden alle soorten identiteiten besproken. Hier zijn geen oefeningen beschikbaar omdat men niet persé hoeft te weten wat bijvoorbeeld 'non-binair' betekent. Het is van belang dat men weet dat er verschillende identificatiemogelijkheden zijn en ze een naam kunnen plakken op hoe ze zich voelen.

Seksuele oriëntatie wordt nu verder onder de loep genomen. Er wordt besproken wat liefde nu voor een persoon betekent en hoe liefde voelt. Men moet daarna hun droomlief beschrijven en nadenken over wat ze aantrekkelijk vinden. Op die manier komen ze te weten of ze vallen op persoonlijkheden, op mensen van hetzelfde geslacht of op dat van een ander geslacht. Alle soorten gaardheden worden opgesomd en de LGBTQIA+ wordt ook ontdekt. Daarnaast zijn er briefjes met vragen van jongeren die behandeld worden. Deze vragen kunnen ook in de hoofden van de leerlingen spelen maar worden niet uitgesproken. Op deze manier worden de vragen behandeld.

Als afsluiter van het thema maken de leerlingen een collage die hun hele identiteit beschrijft. De leerlingen moeten via de digitale tool Flipgrid hun collage presenteren. Op deze manier staat alles op papier en denkt men na over wie ze zijn.

Op het einde van het hoofdstuk is er een evaluatiemoment van de les beschikbaar. Dit betekent dat de leerlingen aan moeten geven wat ze nuttig vonden aan de les, wat er beter kan en of ze er iets uit geleerd hebben. Daarnaast mogen de leerlingen tips of lesideeën geven over het onderwerp. Zo is er constant de mogelijkheid tot verbetering.

2.3.3 Wat wil ik?

Jongeren moeten gezonde relaties kunnen aangaan. Liefde, het eerste lief en relaties ontstaan tijdens de adolescentie. Men moet de kans krijgen over wat ze nu precies willen in een relatie en wat ze ervan verwachten. Dit thema geeft de leerlingen de kans om eens na te denken over relaties.

Zo krijgen de leerlingen allemaal foto's van personen te zien en moeten ze in groepen koppels vormen van de personen. Men gaat ontdekken dat er stereotype beelden zijn en deze moeten weggewerkt worden. Daarnaast moeten de leerlingen nadenken over hun ideale relatie. Het is van belang dat leerlingen ook weten wat voor soort relaties er allemaal bestaan. Zo worden vaste relaties, open relaties, latrelaties en andere besproken. Bij het aangaan van een relatie hoort soms ook daten. De leerlingen krijgen vragen voorgeschoteld over hun ideale date en afknappers op een date. Als afsluiter van de les vindt er een kringgesprek plaats waar relatieproblemen, vragen over relaties en onzekerheden besproken worden. De verhalen zullen nooit uitschreven worden met 'Ik ben een meisje van 18 jaar en ik ben onzeker tijdens mijn relatie.'. Er wordt altijd een persoon gegeven en een situatie van een andere beschreven. Wanneer er met de ik-vorm wordt gepraat, vinden de leerlingen dit te persoonlijk en kan het afschrikken.

Op het einde van het hoofdstuk is er een evaluatiemoment van de les beschikbaar. Dit betekent dat de leerlingen aan moeten geven wat ze nuttig vonden aan de les, wat er beter kan en of ze er iets uit geleerd hebben. Daarnaast mogen de leerlingen tips of lesideeën geven over het onderwerp. Zo is er constant de mogelijkheid tot verbetering.

2.3.4 Is dat echt?

In het thema 'Is dat echt?' worden misconcepties die men op het internet leest ontkracht. Het gaat hier over de ideaalbeelden en het fenomeen porno.

De ideaalbeelden worden ontdekt aan de hand van een collage. De leerlingen moeten hun gevoelens en gedachten over de foto's neerpennen. Er is ook een opdracht waarin de leerlingen moeten nadenken over wat ze mooi vinden aan andere, hoe deze beelden gevormd worden en welke soorten lichamen gezien worden op het internet. Op deze manier ontdekken ze dat bijvoorbeeld de media de ideaalbeelden ontwikkelt. Om de leerlingen ervan bewust te maken dat niet alles is wat het lijkt, is er een video beschikbaar die de realiteit toont.

Het thema porno is een moeilijk thema omdat er veel taboe heerst over dit topic. Om de leerlingen comfortabel te maken, wordt er gestart met briefjes van denkbeeldige jongeren die vragen hebben over porno. De leerlingen lezen dit in groepjes en geven de denkbeeldige persoon eigenlijk advies. Zo worden vragen rond porno toch behandeld zonder deze als leerling zelf te stellen. Een leuke werkvorm is de pornoquiz. Deze quiz behandelt ook vragen waarmee jongeren zitten en de misconcepties worden verbroken. Als afsluiter van het thema vindt er een pornogesprek plaats. De leraar heeft een aantal vragen ter beschikking die behandeld worden tijdens het gesprek.

Op het einde van het hoofdstuk is er een evaluatiemoment van de les beschikbaar. Dit betekent dat de leerlingen aan moeten geven wat ze nuttig vonden aan de les, wat er beter kan en of ze er iets uit geleerd hebben. Daarnaast mogen de leerlingen tips of lesideeën geven over het onderwerp. Zo is er constant de mogelijkheid tot verbetering.

2.3.5 Hoe voelt dat?

Onder deze titel valt de seksuele beleving. Dit is bedoeld voor zowel ervaren als onervaren leerlingen. De seksuele carrière is volop in ontwikkeling en na elke ervaring duiken er wel vragen op. Onervaren leerlingen zitten ook met vragen die behandeld worden.

De eerste vraag die leerlingen zichzelf moeten stellen is 'Wat is seks?'. Dit kan voor vele anders zijn. Voor sommige is dat puur alleen de geslachtsgemeenschap, maar voor anderen hoort daar ook knuffelen ook bij. Daarna is er een seksquiz waar feiten en fabels over seks besproken worden. Aangezien dit onderwerp veel vragen met zich meedraagt, is er een spel ontwikkeld dat deze vragen beantwoordt. Het is begrijpelijk dat leerlingen dit niet zomaar aan de leraar of in het openbaar met alle klasgenoten erbij durven te vragen. Er wordt een kringgesprek gestart met kaartjes in het midden van de kring. De leerlingen moeten deze beurt om beurt voorlezen. De vragen worden beantwoord en er ontstaat een diepgaand gesprek. Als afsluiter van de les is er een belevingsspel waarbij er kennisvragen, casussen en doe-opdrachten aanwezig zijn. De leerlingen zitten in kleinere comfortabelere groepen waardoor er meer durf is om te vragen en te antwoorden.

Op het einde van het hoofdstuk is er een evaluatiemoment van de les beschikbaar. Dit betekent dat de leerlingen aan moeten geven wat ze nuttig vonden aan de les, wat er beter kan en of ze er iets uit geleerd hebben. Daarnaast mogen de leerlingen tips of lesideeën geven over het onderwerp. Zo is er constant de mogelijkheid tot verbetering.

2.3.6 Hoe moet dat?

Tijdens de puberteit gebeuren er veel lichamelijke veranderingen. Zo krijgen ze plots lichaamsbehaaring of hun menstruatie. Daarnaast weten sommige leerlingen niet hoe ze bijvoorbeeld hun geslachtsdeel correct moeten wassen. Hier wordt het thema hygiëne in besproken.

In de bundel worden uitspraken voorgelezen in verband met hygiëne en de leerlingen moeten nadenken of dit oké is of niet. Daarnaast moeten ze nadenken welke lichamelijke veranderingen er plaatsvonden en hoe ze zich daaraan hebben aangepast op vlak van hygiëne. Om te weten te komen wat onhygiënisch is, denken de leerlingen na over afknappers tijdens een date. Nu dat men ontdekt heeft wat onhygiënisch is, moeten de leerlingen nadenken over oplossingen. Bijvoorbeeld: 'Wat als ik extreem veel zweet?'.

Nog een thema dat onder de titel valt, is het grenzen aangeven. Jongeren gaan uit, komen meer in contact met sociale evenementen en worden daardoor blootgesteld aan grensoverschrijdend gedrag. Het is van belang dat men eerst ontdekt wat zijn of haar grenzen zijn. Zo is er een kaartspel ontworpen dat situaties weergeeft en de leerlingen aanzet tot nadenken of de situatie oké is of niet. Daarnaast zijn grenzen voor iedereen anders en wordt dit duidelijk gemaakt tijdens een spel. Leerlingen krijgen een groene kaart, een rode kaart en een oranje kaart. Er worden situaties besproken en de leerlingen moeten voor zichzelf aangeven of dit over hun grens is of niet. Wanneer iemand over een grens gaat, spreekt men van grensoverschrijdend gedrag. Men moet nadenken over dit begrip en wat nu precies over de grens gaan is. Als theorie worden de nieuwe wetten rond seks besproken. Zo weet men wanneer er wel of niet toestemming gegeven is voor een seksuele handeling. Als men spreekt over grensoverschrijdend gedrag, komt er vaak victim blaming de kop op steken. Om dit fenomeen uit de wereld te halen wordt er een eens – oneens spel georganiseerd. De antwoorden worden besproken en duidelijk gemaakt dat slachtoffer zijn van grensoverschrijdend gedrag niet de persoon zijn of haar eigen schuld is. Om ervan bewust te worden of je weet hoe je grenzen aangeeft, is er een checklist ontworpen voor de leerlingen.

Als afsluiter van het thema wordt er besproken hoe men grenzen kan aangeven en wordt er een communicatietechniek aangeleerd. Deze moeten de jongeren onderling oefenen.

Op het einde van het hoofdstuk is er een evaluatiemoment van de les beschikbaar. Dit betekent dat de leerlingen aan moeten geven wat ze nuttig vonden aan de les, wat er beter kan en of ze er iets uit geleerd hebben. Daarnaast mogen de leerlingen tips of lesideeën geven over het onderwerp. Zo is er constant de mogelijkheid tot verbetering.

2.3.7 Hoe ben ik veilig?

Het laatste thema gaat over de mentale en fysieke bescherming rond seks en relaties. Dit betekent dat er gesproken wordt over sexting, grooming en anticonceptie.

Seksueel getinte berichten, foto's en video's versturen hoort nu eenmaal bij de ontwikkeling van de jongeren. Het is van belang dat leerlingen hier de gevaren ook van inzien. Om hun bewust te maken van de gevaren en de gevolgen werden er een aantal oefeningen gecreëerd. Zo wordt er eerst een video getoond over een getuigenis van een meisje waarvan de naaktfoto werd verspreid. Na dit fragment moeten de leerlingen de definitie van het woord sexting ontdekken en lezen ze de gevaren van sexten. Daarnaast moeten de leerlingen nadenken over hoe ze het veilig kunnen doen. Ter afsluiting van dit deel wordt er een klasgesprek georganiseerd waar casussen worden besproken.

Naast seksueel getinte berichten sturen kan men ook gewoon chatten met iedereen op de wereld. Men weet niet altijd wie er achter het scherm zit. Om de leerlingen ervan bewust te maken dat sommige mensen slechte bedoelingen hebben, wordt er een video getoond over het ontmaskeren van grooming. Aangezien men de leerlingen niet kan tegenhouden om af te spreken met een chatvriend, wordt er nagedacht over hoe men veilig kan afspreken met die persoon.

Als laatste wordt de fysieke bescherming tegen seksuele overdraagbare aandoeningen en ongeplande zwangerschappen besproken. Aangezien hier al erg veel materiaal over te vinden is, wordt hier niet echt diep op ingegaan. Er wordt eerst een humoristische video getoond van dokter Bea die praat over anticonceptie. Daarna wordt het nut van anticonceptie besproken en leren de jongeren de anticonceptiemiddelen kennen.

Op het einde van het hoofdstuk is er een evaluatiemoment van de les beschikbaar. Dit betekent dat de leerlingen aan moeten geven wat ze nuttig vonden aan de les, wat er beter kan en of ze er iets uit geleerd hebben. Daarnaast mogen de leerlingen tips of lesideeën geven over het onderwerp. Zo is er constant de mogelijkheid tot verbetering.

2.4 Ontwerp analyse

Het ontwerp werd meerdere keren uitgetest. Uit ervaring merk ik dat de leerlingen erg geïnteresseerd waren en effectief iets bijgeleerd hebben. Zo werden er een aantal oefeningen getest in december en in juni.

Uit de testmomenten heb ik een aantal dingen geleerd. Zo heb ik geleerd dat je de jongeren vooral moet laten praten. Er moet een klasgesprek ontstaan want op deze momenten leren de jongeren het meeste bij. De jongeren horen meningen en inzichten van andere waaraan ze zich eventueel bij kunnen aansluiten. Daarnaast is het belangrijk dat de leraar een klasgesprek in goede banen leidt, maar er moet ook ruimte zijn tot onderlinge gesprekken. Wanneer de leraar niet betrokken is tijdens het gesprek, wordt er vaak opener gesproken. Deze opvatting

werd opgemerkt tijdens het belevingsspel. Tijdens het belevingsspel nam ik wat afstand en merkte ik op dat er veel onderlinge gesprekken plaatsvonden over de vragen of stellingen.

Op het einde van de testmomenten werd er een evaluatie gehouden over de lesaanpak en de aangeboden oefeningen. De leerlingen gaven aan dat ze de question box een handige methode vonden om anoniem vragen te stellen. Uit deze question box kwamen ook altijd nuttige vragen. Tijdens een stage in de 1ste graad paste ik deze question box ook toe tijdens een les biologie over de bevruchting. Hier verliep het minder goed omdat bepaalde vragen ongepast waren. Dit is het risico van de werkvorm. Het is van belang dat de leraar duidelijke afspraken op voorhand maakt. Wanneer die afspraken gemaakt worden, werkt het systeem veel beter. Als er een ongepaste vraag in de box zit, lees deze dan niet hard op voor en besteed er geen aandacht aan. Vermeld dat deze vragen niet gepast zijn en dat er een persoon zich niet aan de afspraken gehouden heeft.

De leerlingen vonden het thema rond grensoverschrijdend gedrag ook erg interessant. Dit thema heeft hun het meeste bijgeleerd. Ze vonden het spel met de drie kaarten erg leerrijk omdat men in kunstmatige situaties terecht kwam en moesten nadenken of dit grensoverschrijdend is of niet. Zo leren ze hun eigen grenzen ontdekken. Daarnaast hebben de jongeren ook het meeste geleerd tijdens het bordspel over de seksuele beleving. Er kwamen volgens de jongeren veel vragen aanbod waarmee ze ooit hebben gezeten of nu nog mee zitten. Het thema dat ze het minst nuttig vonden was het thema over hygiëne. Dit werd ook erg snel afgehandeld tijdens de les. Ze gaven aan dat ze geen andere manier weten hoe het gegeven moet worden en dat het wel een belangrijk thema is. Ze gaven het advies om dit thema uitgebreid te bespreken in de 1ste graad.

Tot slot werden er praktische zaken aangepast. Sommige bundels hadden een donkere achtergrond met een witte tekst. Wanneer deze soort werkbundels uitgeprint werden, drukte de donkere kleur af in het wit en verdween de tekst. Hierdoor heb ik de tekst zwart gemaakt. Daarnaast heb ik later ook verbeter sleutels ontwikkeld omdat dit makkelijker is voor de leraren die dit gaan gebruiken.

Conclusie – Besluit

Uit de literatuurstudie kan men concluderen dat er een te kort aan educatie is over de relationele en seksuele vorming in het secundair onderwijs. Men focust zich vooral op het biologische aspect van seks en relaties. Dit uit zich vooral tijdens de lessen natuurwetenschappen, biologie en PAV (project algemene vakken). Uit de bevraging voor de leerlingen uit tweede graad arbeidsfinaliteit blijkt ook dat 63,4% van de leerlingen niet alles over seks en relaties heeft geleerd dat men wou leren over het thema op school. Hierdoor zaten leerlingen nog met veel onzekerheden, misconcepties en vragen.

Tijdens de adolescentie vinden er belangrijke stappen plaats binnen de seksuele carrière van de jongeren. Zo wordt het eerste seksueel gedrag vertoont op 12-jarige leeftijd. Jongens beginnen over het algemeen eerder met experimenteren op seksueel vlak. Meisjes daarentegen beginnen wat later. De eerste keer geslachtsgemeenschap gebeurt gemiddeld rond de leeftijd van 16 tot 18 jaar. Men ziet dat in het BSO/arbeidsfinaliteit de leerlingen sneller seksueel actief zijn en hun seksuele carrière eerder van start gaat in vergelijking met de leerlingen van de doorstroomfinaliteit/ het ASO en de leerlingen van de gemengde finaliteit/ het TSO. De doelgroep van het onderzoek moet daardoor in de tweede graad een uitgebreidere educatie hebben over seks en relaties. Zo zijn ze beter voorbereid op seksuele ervaringen, seksuele handelingen en seksuele gebeurtenissen.

De lessen relationele en seksuele opvoeding moeten voldoen aan drie doelstellingen. De doelstelling zijn 'Jongeren worden begeleid in hun seksuele ontwikkeling; Jongeren ontwikkelen attitudes, waarden en normen; Jongeren vermijden risicogedrag'. Zo moeten onderwerpen besproken worden als genderidentiteit, seksuele oriëntatie, relatievaardigheden, intimiteit, lichamelijke zelfbeeld van jongeren, sexting, accepteren van elkaars grenzen en seksuele voorkeur. Om risicogedrag te vermijden wordt er lesgegeven over anticonceptie en sexting. Doordat jongeren te weinig educatie hebben gekregen tijdens de lessen relationele en seksuele vorming, zoeken ze vaak informatie op. Dit doen ze op het internet. Helaas zijn niet alle internetbronnen correct waardoor jongeren foutieve informatie meekrijgen. Door een correcte en volledige educatie over RSV door het onderwijs, zullen jongeren gezondere relaties kunnen aangaan, zichzelf beter ontwikkelen en risicogedrag vermijden.

Men kan concluderen uit de online bevragingen van leraren, leerlingen en ouders dat het thema relationele en seksuele opvoeding erg belangrijk vinden. Daarnaast geven de drie doelgroepen aan dat de lessen uitgebreider moeten worden. Leraren ontdekken tijdens hun lessen, onderlinge gesprekken van leerlingen en aan de vragen van leerlingen dat ze ondanks hun ervaring er weinig over weten. Ouders geven aan dat het onderwerp niet altijd bespreekbaar is thuis waardoor er educatie verloren gaat. De drie partijen hebben nood aan lesonderwerpen zoals seksuele beleving, grenzen aangeven en grensoverschrijdend gedrag, genderidentiteit, seksuele oriëntatie, seks en relaties op het internet, porno en hygiëne. Het biologische aspect wordt al uitgebreid genoeg gedoceerd op school waardoor hier minder belang aan gehecht wordt.

In de bevraging van de leraren werd er de vraag gesteld over welk lesmateriaal een toevoeging zou zijn tijdens de lessen relationele en seksuele vorming. 50% gaf aan dat ze een cursus met handleiding over alle onderwerpen nodig hadden. Daarnaast wou 33,3% een internetboek met uitleg hoe je bepaalde onderwerpen aanpakt. Uit deze vraag werd er een ontwerp ontwikkeld waar beide noden in verwerkt werden. Het internetboek is een handige tool om te gebruiken tijdens de les. Het is altijd raadpleegbaar voor de leraar en de leerlingen hebben ook een apart

boek waarin ze mee kunnen volgen. Uit de twee testmomenten kan er besloten worden dat de gecreëerde lesmaterialen en oefeningen daadwerkelijk nuttig zijn en dat de leerlingen veel bijgeleerd hebben. Vooral de thema's seksuele beleving en grenzen aangeven zijn het pronkstuk van het internetboek. Uit de oefeningen over de twee thema's hebben de jongeren het meeste geleerd. Daarnaast vonden de jongeren het thema 'Wie ben ik?' over de genderidentiteit erg interessant en konden een aantal jongeren zich beter identificeren. Het thema over hygiëne vonden de leerlingen het minst nuttig omdat men er eigenlijk al veel over wist. Dit zou beter uitgebreid gegeven worden in de eerste graad waar dat veel lichamelijke veranderingen plaatsvinden. Bepaalde werkvormen zullen in de ene klas al beter gaan dan in de andere klas. Men moet best de klas goed kennen en weten wat kan en wat niet kan. Het boek biedt genoeg oefeningen aan die zowel klassikaal als in groepjes uitgevoerd kunnen worden.

Dit proces heeft mij als toekomstige leraar ook veel bijgeleerd. Het is niet altijd even gemakkelijk om open te spreken over bepaalde onderwerpen rond seks en relaties. Zeker als jonge leraar in een jongensklas bijvoorbeeld. Sommige jongeren vinden het sowieso moeilijk om over bepaalde thema's te spreken. Als leraar moet je hiermee leren omgaan en ervoor zorgen dat de leerlingen niet gepusht wordt. Het was een zoektocht om iedereen te betrekken tijdens deze lessen. Daarnaast moet er rekening gehouden worden met opmerkingen van leerlingen naar de leraar toe of naar andere klasgenoten toe. Er werd soms ongepaste of privé vragen aan de leraar gesteld. Het is van belang dat men als leraar zich steeds comfortabel voelt tijdens het geven van deze lessen en gepast reageert op het gedrag. Daarnaast heb ik als leraar mij gespecialiseerd in het leiden van klasgesprekken en zijn mijn communicatieve vaardigheden extra ontwikkeld. In de lessen relationele en seksuele opvoeding moet er vooral veel gepraat worden en moet er toezicht gehouden worden op ongepast gedrag. Tijdens het proces was het niet al te gemakkelijk om creatief aan de slag te gaan. Ik wou zoveel mogelijk materiaal zelf ontwikkelen. Dit is voor het grootste deel gelukt maar een aantal oefeningen zijn ontworpen uit inspiratiebronnen.

Daarnaast zou ik later ook lesmateriaal willen ontwikkelen die vakoverschrijdend zijn. Zo kan er bijvoorbeeld een genderkoek gemaakt worden tijdens de lessen voeding of een houten genderkoek maken tijdens de lessen hout. Er kan een vlag gebreed worden in de kleuren van de regenboog tijdens de lessen textiel. Daarnaast zouden er posters kunnen ontwikkeld worden over bijvoorbeeld sexting of anticonceptie tijdens de lessen design. Daarnaast gaf de seksuoloog tijdens het interview aan dat de lessen relationele en seksuele opvoeding elk jaar gegeven zou moeten worden en dat liefst meerdere keren per jaar. Dit omdat jongeren veel stappen zetten in de seksuele carrière. Hierdoor ontwikkelen er steeds meer vragen en misconcepties die tijdig beantwoord of ontkracht moeten worden. Als leraar gezondheidsopvoeding en leraar biologie zal ik mijn ontwerp vaak kunnen toepassen tijdens mijn lessen. Daarnaast zal ik mijn ontwerp ook aanbieden aan mijn collega's.

3 Literatuurlijst

- Broeke, A. T. (1970, 22 augustus). *Wat doet porno met pubers?* Psychologie Magazine. Geraadpleegd op 8 juni 2022, van <https://www.psychologiemagazine.nl/artikel/wat-doet-porno-met-pubers/>
- Callewaert, A. (2021, 22 november). *Relationele en seksuele vorming: "Praat meer over beleving, minder over voortplanting"*. Klasse. Geraadpleegd op 21 april 2021, van <https://www.klasse.be/77686/relationele-en-seksuele-vorming-eindtermen-taak-elke-leraar/?fbclid=IwAR1OwEScf3QiFNLcnYg3pPAYapa50fbHobk-MWEYnrb2A74ltldxKHVXijQ>
- *Can You Fix It?* (z.d.). Can You Fix It. Geraadpleegd op 26 oktober 2021, van <https://canyoufixit.sense.info/#/app/front-page>
- Gezond Leven. (z.d.). *Relaties en seksualiteit | Gezond Leven*. Relaties en seksualiteit. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.gezondleven.be/settings/gezonde-school/relaties-en-seksualiteit>
- J. (2021, 20 september). *Ministerie VWS en Sense lanceren campagne tegen ongewenst gedrag*. Rutgers. Geraadpleegd op 26 oktober 2021, van <https://rutgers.nl/nieuws/ministerie-vws-en-sense-lanceren-campagne-tegen-ongewenst-gedrag/>
- Loketgezondleven. (z.d.). *Onbedoelde zwangerschap*. Loketgezondleven.nl. Geraadpleegd op 8 februari 2022, van <https://www.loketgezondleven.nl/gezondheidsthema/seksuele-gezondheid/cijfers-en-feiten-seksuele-gezondheid/onbedoelde-zwangerschap>

- REDACTIE. (2016, 1 mei). *“Jongeren zijn meer gewend aan porno”*. Nieuwsredactie. Geraadpleegd op 8 juni 2022, van <https://nieuwsredactie.fhj.nl/index.php/2016/04/20/jongeren-zijn-meer-gewend-aan-porno/>
- Redactie. (2017, 2 maart). *Leerlingen “kapen” les seksuele opvoeding op school*. De Morgen. Geraadpleegd op 17 april 2022, van <https://www.demorgen.be/nieuws/leerlingen-kapen-les-seksuele-opvoeding-op-school~b582f37c/#:%7E:text=De%20leerlingen%20van%20drie%20scholen,met%20relationele%20en%20seksuele%20vorming.>
- *Relationele en seksuele vorming in de Vlaamse eindtermen*. (z.d.). Sensoa. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.sensoa.be/relationele-en-seksuele-vorming-de-vlaamse-eindtermen>
- RoSa vzw. (2021, 9 februari). *Seksuele voorlichting*. Geraadpleegd op 9 december 2021, van https://rosavzw.be/nl/themas/lichaam-en-geest/seksualiteit/seksuele-voorlichting?gclid=Cj0KCQiA-qGNBhD3ARIsAO_o7yn2Tl_hkFySA1kMF5_3026OFI7E4sGSQvdwe58e-UOqOiPAf8qJ91IaAnN0EALw_wcB
- RTL Nieuws. (2016, 9 juni). *Tinder verbant gebruikers onder 18 jaar*. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.rtlnieuws.nl/tech/artikel/3952501/tinder-verbant-gebruikers-onder-18-jaar>
- *Seksueel gedrag bij tieners inschatten (12–14 jaar)*. (z.d.). Sensoa. Geraadpleegd op 14 april 2021, van <https://www.sensoa.be/seksueel-gedrag-bij-tieners-inschatten-12-14-jaar#title6>

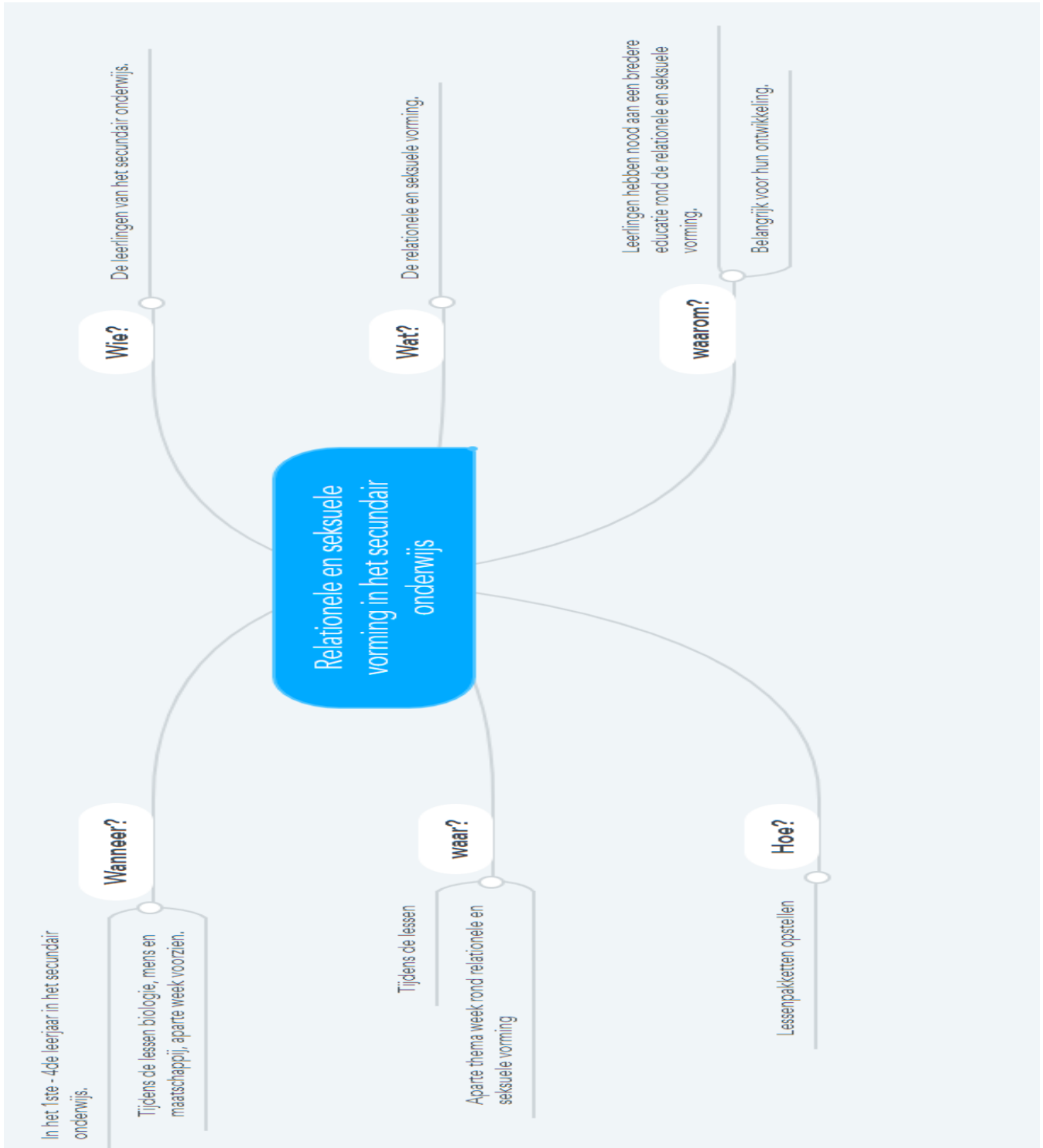
- Sensoa. (z.d.-a). *De eerste keer seks bij Vlaamse jongeren: feiten en cijfers*. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.sensoa.be/de-eerste-keer-seks-bij-vlaamse-jongeren-feiten-en-cijfers>
- Sensoa. (z.d.-b). *Lesgeven aan jongeren over seksualiteit en relaties*. Geraadpleegd op 9 januari 2022, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-aan-jongeren-12-18-jaar>
- Sensoa. (z.d.-c). *Lesgeven aan kinderen over relaties en seksualiteit*. Geraadpleegd op 9 januari 2022, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-aan-kinderen-6-12-jaar>
- sensoa. (z.d.). *Lesgeven aan kleuters over relaties en seksualiteit*. Geraadpleegd op 14 april 2021, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-aan-kleuters-3-6-jaar>
- Sensoa. (z.d.-d). *Lesgeven over relaties en seksualiteit*. Geraadpleegd op 13 april 2021, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-over-relaties-en-seksualiteit>
- SENSOA. (2006–2007). *Relationele en seksuele vorming in de eerste en tweede graad van het secundair onderwijs*. Sien Herbots. Geraadpleegd van https://www.vub.be/sites/vub/files/thesis_sherbots_sensoa.pdf?fbclid=IwAR0qBYbKu1kSOLXPvZEJbBvFCH_istA9Olc6O8WFn4ZcxVHzixR3VSfie2s
- Stiers, A. (2017). *Hoe zijn seksuele gezondheidsverschillen te verklaren vanuit seksuele vorming? Een internationale vergelijking*. Scriptieprijs. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.scriptiebank.be/scriptie/2017/hoe-zijn-seksuele-gezondheidsverschillen-te-verklaren-vanuit-seksuele-vorming-een>
- Valcke, P. V. A. (2015). *SOWiEso 3de graad 1ste jaar Informatieboek* (1ste editie). Plantyn
- *Wat gebeurt er in de seksuele ontwikkeling bij pubers?* (z.d.). Loes.nl. Geraadpleegd op 14 april 2021, van <https://www.loes.nl/tips/puber/opvoeden/wat-gebeurt-er-in-de-seksuele-ontwikkeling-bij-pubers.html>

- *Wat zijn de tekenen en fasen van opwinding?* (2021, 20 september). Rutgers.
Geraadpleegd op 14 april 2021, van <https://seksualiteit.nl/onderwerpen/seksueel-plezier/zin-in-seks/opwinding/>

4 Bijlagen

4.1 Onderzoekstechniek: Mindmap

Onderzoekstechniek:

4.2 Onderzoekstechniek: literatuurstudie

Zie bronnenlijst

4.3 Enquêtes

4.3.1 Enquête voor de leraren uit de tweede graad BSO

Via de enquête moest er een antwoord gevormd worden op de onderzoeksvraag: Wat zijn de noden van leerkrachten uit het BSO voor de relationele en seksuele vorming?

- 1 Heeft u al lessen over de relationele en seksuele vorming gegeven?
 - a. Ja
 - b. Nee

Ik heb al lessen relationele en seksuele opvoeding gegeven:

- 2) In welke vak heeft u dit gegeven?
 - c. Natuurwetenschappen
 - d. Biologie
 - e. PAV
 - f. Via een workshop
 - g. Anders...
- 3) Welke onderwerpen kwamen aan bod?
 - a. De geslachtsdelen
 - b. De menstruatiecyclus
 - c. Anticonceptie
 - d. Soa's
 - e. Seksuele beleving
 - f. Genderidentiteit
 - g. Seks en relaties in de media zoals sexting
 - h. Grenzen aangeven
 - i. Grensoverschrijdend gedrag
 - j. Porno
 - k. Hygiëne
 - l. Relaties aangaan
 - m. Anders...

- 4) Welke onderwerpen zou u graag nog meer aan bod laten komen?
- De geslachtsdelen
 - De menstruatiecyclus
 - Anticonceptie
 - Soa's
 - Seksuele beleving
 - Genderidentiteit
 - Seks en relaties in de media zoals sexting
 - Grenzen aangeven
 - Grensoverschrijdend gedrag
 - Porno
 - Hygiëne
 - Relaties aangaan
 - Anders...
- 5) Komen leerlingen met vragen rond seks en relaties naar u toe?
- Ja
 - Nee
- 6) Waarom is de relationele en seksuele vorming belangrijk in de tweede graad BSO/arbeidsfinaliteit?
- 7) Voelt u zich comfortabel bij het geven van lessen relationele en seksuele vorming?
- Ja
 - Nee
 - Misschien
- 8) Indien u een les relationele en seksuele vorming geeft, waar vindt u dan het lesmateriaal?
- 9) Welke toevoegingen op vlak van lesmateriaal vindt u nog nuttig/nodig?
- Een cursus met handleiding over alle onderwerpen die nodig zijn.
 - E-book met uitleg hoe je bepaalde onderwerpen aanpakt.
 - Anders...

U heeft nog geen lesgegeven over de relationele en seksuele opvoeding:

- 1) Komen leerlingen met vragen over seks en relaties naar u toe?
- Ja
 - Nee

- 2) Welke onderwerpen zou u meer aan bod laten komen?
 - a. De geslachtsdelen
 - b. De menstruatiecyclus
 - c. Anticonceptie
 - d. Soa's
 - e. Seksuele beleving
 - f. Genderidentiteit
 - g. Seks en relaties in de media zoals sexting
 - h. Grenzen aangeven
 - i. Grensoverschrijdend gedrag
 - j. Porno
 - k. Hygiëne
 - l. Relaties aangaan
 - m. Anders...

- 3) Weet u hoe u zo een les moet aanpakken?
 - a. Ja
 - b. Nee
 - c. Misschien

- 4) Welke toevoegingen op vlak van lesmateriaal vindt u nog nuttig/nodig?
 - a. Een cursus met handleiding over alle onderwerpen die nodig zijn.
 - b. E-book met uitleg hoe je bepaalde onderwerpen aanpakt.

Dankwoord: Alvast bedankt voor het invullen van deze vragenlijst. Indien u verder op de hoogte gehouden wilt worden van deze bachelorproef, mag u hier uw mailadres achterlaten.

4.3.2 Enquête voor de leerlingen uit de tweede graad BSO

Via deze enquête werd er een antwoord gevormd op volgende onderzoeksvraag: Welke noden hebben leerlingen van de tweede graad BSO op vlak van relaties en seks?

- 1) Wie ben jij?
 - a. Een leerling uit het derde leerjaar BSO/arbeidsfinaliteit.
 - b. Een leerling uit het vierde leerjaar BSO/arbeidsfinaliteit
 - c. Een persoon die in het derde of vierde leerjaar BSO/arbeidsfinaliteit heeft gezeten.

- 2) Wat is jouw leeftijd?

- 3) Heb je al les gehad over relaties en/of seks?
 - a. Ja
 - b. Nee

U heeft al relationele en seksuele vorming gehad in uw schoolcarrière.

- 1) In welk leerjaar heb je hier al les over gehad?
 - a. 1ste leerjaar
 - b. 2de leerjaar
 - c. 3de leerjaar
 - d. 4de leerjaar
 - e. 5de leerjaar
 - f. 6de leerjaar

- 2) Tijdens welk(e) vak(ken) kreeg u de lessen relationele en seksuele vorming?
 - a. Biologie
 - b. Natuurwetenschappen
 - c. Niet-confessionele godsdienst
 - d. Katholieke godsdienst
 - e. PAV
 - f. Tijdens een workshop op school

- 3) Heb je tijdens deze lessen alles geleerd wat je op school graag wou leren over seks en relaties?
 - a. Neen
 - b. Ja

- 4) Welke onderwerpen zijn er besproken tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?
 - a. De geslachtsdelen
 - b. Anticonceptie
 - c. Soa's
 - d. Seksuele beleving
 - e. Genderidentiteit
 - f. Seksuele oriëntatie
 - g. Seks en relaties in de media zoals sexting
 - h. Grenzen aangeven
 - i. Seksuele ontwikkeling van jongeren

- j. Menstruatiecyclus
 - k. Grensoverschrijdend gedrag?
 - l. Porno
 - m. Relaties aangaan
 - n. Hygiëne
- 5) Zou je het zinvol vinden als de relationele en seksuele vorming uitgebreid zou worden?
- a. Ja
 - b. Nee
 - c. Ik weet het niet
- 6) Welke onderwerpen moeten besproken worden tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?
- a. De geslachtsdelen
 - b. Anticonceptie
 - c. Soa's
 - d. Seksuele beleving
 - e. Genderidentiteit
 - f. Seksuele oriëntatie
 - g. Seks en relaties in de media zoals sexting
 - h. Grenzen aangeven
 - i. Seksuele ontwikkeling van jongeren

- j. Menstruatiecyclus
 - k. Grensoverschrijdend gedrag?
 - l. Porno
 - m. Relaties aangaan
 - n. Hygiëne
 - o. Anders....
- 7) Zijn er nog andere onderwerpen in verband met seks en relaties waarover je het graag zou hebben op school?
- 8) Wie geeft nu de lessen rond relationele en seksuele vorming?
- a. Vakleraar
 - b. Klastitularis
 - c. Iemand anders dan een leraar
- 9) Wie zou je graag hebben dat de lessen rond relationele en seksuele vorming geven?
- a. Vakleraar
 - b. Klastitularis
 - c. Iemand anders dan een leraar
- 10) Welke kenmerken heeft een goede leraar relationele en seksuele vorming voor jou?

U heeft nog geen relationele en seksuele vorming gehad in uw schoolcarrière.

- 1) Wat was de reden dat u geen relationele en seksuele vorming heeft gehad op school?
 - a. Uit religieuze redenen
 - b. Het is/was taboe
 - c. Ik weet het niet
 - d. Het werd nooit aangeboden
 - e. Ik mocht het niet meevolgen
 - f. Anders....

- 2) Welke onderwerpen moeten zeker aan bod komen tijdens de lessen relationele en seksuele vorming?
 - a. De geslachtsdelen
 - b. Anticonceptie
 - c. Soa's
 - d. Seksuele beleving
 - e. Genderidentiteit
 - f. Seksuele oriëntatie
 - g. Seks en relaties in de media zoals sexting
 - h. Grenzen aangeven
 - i. Seksuele ontwikkeling van jongeren
 - j. Menstruatiecyclus

k. Grensoverschrijdend gedrag?

l. Porno

m. Relaties aangaan

n. Hygiëne

o. Anders ...

3) Welke kenmerken moet een goede leraar relationele en seksuele vorming hebben voor jou?

Dankwoord: Bedankt voor de tijd en moeite die u in deze bevraging heeft gestoken.

Heeft u nog opmerkingen?

4.3.3 Enquête voor de ouders van leerlingen van de tweede graad BSO

Via deze enquête werd er een antwoord gevormd op de onderzoeksvraag: Welke noden hebben ouders van leerlingen van de 2de graad BSO op vlak van relationele en seksuele vorming.

- 1) Heeft uw kind lessen rond relationele en seksuele vorming gehad?
 - a. Ja
 - b. Nee
 - c. Ik weet het niet
- 2) Bent u op de hoogte gebracht van de inhoud van de lessen relationele en seksuele vorming van uw kind.
 - a. Ja
 - b. Nee
- 3) Vindt u lessen rond relationele en seksuele vorming een belangrijk ontwerp?
 - a. Ja
 - b. Nee
- 4) Waarom vindt u de lessen rond relationele en seksuele vorming al dan niet belangrijk?

5) Welke onderwerpen in verband met seks en relaties bespreekt u binnen uw gezin?

- a. De geslachtsdelen
- b. Anticonceptie
- c. Soa's
- d. Seksuele beleving
- e. Genderidentiteit
- f. Seksuele oriëntatie
- g. Seks en relaties in de media zoals sexting
- h. Grenzen aangeven
- i. Seksuele ontwikkeling van jongeren
- j. Menstruatiecyclus
- k. Grensoverschrijdend gedrag?
- l. Porno
- m. Relaties aangaan
- n. Hygiëne

6) Welke onderwerpen op vlak van relationele en seksuele vorming vindt u dat op school aangeleerd moet worden.

- a. De geslachtsdelen
- b. Anticonceptie
- c. Soa's
- d. Seksuele beleving
- e. Genderidentiteit

- f. Seksuele oriëntatie
- g. Seks en relaties in de media zoals sexting
- h. Grenzen aangeven
- i. Seksuele ontwikkeling van jongeren
- j. Menstruatiecyclus
- k. Grensoverschrijdend gedrag?
- l. Porno
- m. Relaties aangaan
- n. Hygiëne
- o. Anders...

Dankwoord: Bedankt voor het invullen van deze vragenlijst. Indien u verder op de hoogte gehouden wilt worden van deze bachelorproef, mag u hier uw mailadres achterlaten.

5 Bronnen:

- Agentschap voor Hoger Onderwijs, Volwassenenonderwijs, Kwalificaties en Studietoelagen. (z.d.). *Onderwijsdoelen*. Onderwijsdoelen. Geraadpleegd op 10 juni 2022, van https://onderwijsdoelen.be/resultaten?onderwijsstructuur=SO_2DE_GRAAD&version=V2_0&filters=onderwijsniveau%25B0%25D%25Bid%25D%3D0767c5a44ffdc8a05697bbe5b2021167fb49cf6e%26onderwijsniveau%25B0%25D%25Btitel%25D%3D Secundair%2520onderwijs%26onderwijsniveau%25B0%25D%25Bwaarde%25D%3D Secundair%2520onderwijs%26onderwijssoort%25B0%25D%25Bid%25D%3Dd614031b440b32c6f1441ccde2cdc6620b9f2977%26onderwijssoort%25B0%25D%25Btitel%25D%3D Secundair%2520onderwijs%2520%253E%2520 Secundair%26onderwijssoort%25B0%25D%25Bwaarde%25D%3D Secundair%26so_graad%25B0%25D%25Bid%25D%3D4a3baa9f1d45654512ad68bfffca369060cbdd06%26so_graad%25B0%25D%25Btitel%25D%3D Secundair%2520onderwijs%2520%253E%2520 Secundair%2520%253E%2520de%2520graad%26so_graad%25B0%25D%25Bwaarde%25D%3D2de%2520graad%26versie%25B0%25D%25Bwaarde%25D%3D2.0
- *allesoverseks.be* - van *Sensoa*. (z.d.). *Sensoa*. Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://www.allesoverseks.be/>
- AWEL. (z.d.). *Forum pagina*. Geraadpleegd op 1 juni 2022, van https://forum.awel.be/?thema-forum=14&forum-search=&sort_order=DESC&sort_by=created

- Broeke, A. T. (1970, 22 augustus). *Wat doet porno met pubers?* Psychologie Magazine. Geraadpleegd op 8 juni 2022, van <https://www.psychologiemagazine.nl/artikel/wat-doet-porno-met-pubers/>
- Callewaert, A. (2021, 22 november). *Relationele en seksuele vorming: "Praat meer over beleving, minder over voortplanting"*. Klasse. Geraadpleegd op 21 april 2021, van <https://www.klasse.be/77686/relationele-en-seksuele-vorming-eindtermen-taak-elke-leraar/?fbclid=IwAR1OwEScf3QiFNLcnYg3pPAYapa50fbHobk-MWEYnrb2A74tldxKHVXijQ>
- Cordaan. (z.d.). *Let's talk about sex* [Foto]. Let's talk about sex. <https://www.cordaan.nl/nieuws/lets-talk-about-sex>
- Dokter Bea show [Ketnet]. (2017, 18 december). *De dokter Bea show: een liedje over vrijen* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=BDln8GfdVxg>
- Fok.nl. (2016, 28 januari). *Barbiepop nu ook als dikkertje* [Foto]. Barbiepop nu ook als dikkertje. <https://frontpage.fok.nl/nieuws/726784/1/1/50/barbiepop-nu-ook-als-dikkertje.html>
- *Forum pagina*. (z.d.). Awel. Geraadpleegd op 3 juni 2022, van <https://forum.awel.be/>
- *Forum pagina*. (z.d.). Awel. Geraadpleegd op 5 mei 2022, van https://forum.awel.be/?thema-forum=14&forum-search=&sort_order=DESC&sort_by=created
- Gezond Leven. (z.d.). *Relaties en seksualiteit* / *Gezond Leven*. Relaties en seksualiteit. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.gezondleven.be/settings/gezonde-school/relaties-en-seksualiteit>

- *GO! Pro - Leerplannen SO.* (z.d.). Leerplannen GO! Geraadpleegd op 10 juni 2022, van <https://pro.g-o.be/pedagogische-begeleiding-leerplannen-nascholing/leerplannen/leerplannen-so>
- *Grenzen stellen.* (z.d.). Naasten in kracht. Geraadpleegd op 6 juni 2022, van <https://naasteninkracht.nl/nl/grenzen-stellen>
- GUIDO. (z.d.). *Guido.be > Ontspanning > QuizDetail.* Quizdetail. Geraadpleegd op 11 juni 2022, van <https://www.guido.be/Ontspanning/QuizDetail/tabid/261/QuizID/21/Default.aspx>
- *Het grote KLJ-bordspel.* (z.d.). [Foto]. Het grote KLJ- bordspel. <https://www.spelensite.be/sites/default/files/spelen/het-grote-klj-bordspel.pdf>
- Het klokhuis. (2021, 1 maart). *Wat betekent identiteit? | Huh?!* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=TMI5LXFj9M>
- *Intersekse | Sense.info.* (z.d.). Sense. Geraadpleegd op 3 juni 2022, van <https://sense.info/nl/je-lichaam/intersekse>
- KRO NCRV. (z.d.-a). *Een perfect uiterlijk nastreven? “Dat kun je alleen maar verliezen?”* [Foto]. Een perfect uiterlijk nastreven? “Dat kun je alleen maar verliezen”. <https://kro-ncrv.nl/een-perfect-uiterlijk-nastreven-dat-kun-je-alleen-maar-verliezen>
- KRO NCRV. (z.d.-b). *Een perfect uiterlijk nastreven? “Dat kun je alleen maar verliezen”.* KRO-NCRV. Geraadpleegd op 5 juni 2022, van <https://kro-ncrv.nl/een-perfect-uiterlijk-nastreven-dat-kun-je-alleen-maar-verliezen>
- *Leeg ganzenbord.* (2010, 25 februari). [Foto]. Leeg ganzenbord. <https://www.klascement.net/downloadbaar-lesmateriaal/18288/leeg-ganzenbord/>
- Loketgezondleven. (z.d.). *Onbedoelde zwangerschap.* Loketgezondleven.nl. Geraadpleegd op 8 februari 2022, van

<https://www.loketgezondleven.nl/gezondheidsthema/seksuele-gezondheid/cijfers-en-feiten-seksuele-gezondheid/onbedoelde-zwangerschap>

- *Maatschappij en het effect op vrouwen.* (z.d.). [Foto]. Maatschappij en het effect op vrouwen. <https://sites.google.com/site/societyandtheeffectonwomen/home/victoria-secret-vs-dove-campaign>
- Mediawijs. (2021, 27 september). *5 tips om veilig te sexten.* Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://www.mediawijs.be/nl/artikels/5-tips-om-veilig-te-sexten>
- MIND korrelatie. (2020, 22 september). *Seksualiteit.* Seksualiteit. Geraadpleegd op 11 juni 2022, van https://mindkorrelatie.nl/onderwerpen/seksualiteit?gclid=Cj0KCQjw-pCVBhCFARIsAGMxhAemPz9LIpx3UrvP8vAeDlxWvb8jrInEWXXmS0m2C1cURx7vN7ZiHOwaAjyQEALw_wcB
- *Moet je altijd én de pil en het condoom gebruiken? De meest gestelde vragen aan dokter Bea.* (2019, 16 november). YouTube. Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://www.youtube.com/watch?v=wtxgIdDvwDw>
- *Naaktfoto uitgelekt | Jurre's Date met Femke | S04E02.* (2022, 9 februari). YouTube. Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://www.youtube.com/watch?v=v24SfDJOsRg&t=6s>
- *Nederland: Grooming.* (2012, 16 mei). YouTube. Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://www.youtube.com/watch?v=iNXE6KIMFZs>
- *Nieuwe leerplannen 2021–2022 | 2e graad | arbeidsmarktfinaliteit – POV begeleiding.* (z.d.). Provinciaal onderwijs. Geraadpleegd op 10 juni 2022, van <https://provinciaalonderwijs.vlaanderen/begeleiding/vakfiches-en-leerplannen/2a/>
- Noordkop Centraal. (2022, 11 februari). *Wat is voor u grensoverschrijdend gedrag* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=0vTbZKBfc54>

- NOS op 3. (2016, 11 oktober). *LGBT ken je, wat is LGBTQIAP? | NOS op 3* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=nY6oAaRe9BQ>
- NPO 3 TV. (2020, 16 juli). *“Ik heb een paar duizend tindermatches” | First Dates Classics #1 | NPO 3 TV* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=oB0PE5SOJSM>
- NWS NWS NWS. (2022, 31 mei). *Toestemming belangrijker dan ooit: Nieuwe wetten over seks gaan vandaag in*. Geraadpleegd op 6 juni 2022, van https://www.instagram.com/p/CeRMB1fIrWI/?igshid=YmMyMTA2M2Y%3D&fbclid=IwAR04E23W6Ff6kqDSHgB7DjiIcnh9f6x3vuUy3qH_--pYmvIIQ1VfG4g9TaE
- Open momentum. (z.d.). *Erfgoed en LGBTQIA+*. Open Monumenten Dag. Geraadpleegd op 5 juni 2022, van <https://www.openmonumentendag.be/erfgoed-en-lgbtqia/#:%7E:text=LGBTQIA%2B%20is%20een%20van%20oorsprong,onder%20de%20andere%20letters%20vallen.>
- *PICKASOLL-afspraken*. (2018, 21 juni). School uit de kast. Geraadpleegd op 5 mei 2022, van <https://www.schooluitdekast.be/vormingvrijwilligers/methodieken/pickasoll-afspraken>
- Red Jumper. (2022, 18 mei). *Book Creator - Love Learning*. Book Creator App. Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://bookcreator.com/>
- Redactie Marie Claire. (2021, 17 mei). *Van non-binair tot sapioseksueel: een verklarende woordenlijst LGBTQIA+*. Marie Claire. Geraadpleegd op 3 mei 2022, van <https://marieclaire.be/nl/van-non-binair-tot-crossdressing-een-verklarende-woordenlijst-lgbtqia/#:%7E:text=Non%2Dbinair%3A%20iemand%20wiens%20gender,vrouw%20%C3%A9n%20volledig%20man%20voelt.>
- REDACTIE. (2016, 1 mei). *“Jongeren zijn meer gewend aan porno”*. Nieuwsredactie. Geraadpleegd op 8 juni 2022, van

<https://nieuwsredactie.fhj.nl/index.php/2016/04/20/jongeren-zijn-meer-gewend-aan-porno/>

- Redactie. (2017, 2 maart). *Leerlingen “kapen” les seksuele opvoeding op school*. De Morgen. Geraadpleegd op 17 april 2022, van <https://www.demorgen.be/nieuws/leerlingen-kapen-les-seksuele-opvoeding-op-school~b582f37c/#:%7E:text=De%20leerlingen%20van%20drie%20scholen,met%20relationele%20en%20seksuele%20vorming.>
- *Relationele en seksuele vorming in de Vlaamse eindtermen*. (z.d.). Sensoa. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.sensoa.be/relationele-en-seksuele-vorming-de-vlaamse-eindtermen>
- *Relationele en seksuele vorming op school*. (2018, 10 maart). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=NYpyWDzdQ3M>
- RoSa vzw. (2021, 9 februari). *Seksuele voorlichting*. Geraadpleegd op 9 december 2021, van https://rosavzw.be/nl/themas/lichaam-en-geest/seksualiteit/seksuele-voorlichting?gclid=Cj0KCQiA-qGNBhD3ARIsAO_o7yn2Tl_hkFySA1kMF5_3026OFI7E4sGSQvdwe58e-UOqOiPAf8qJ91IaAnN0EALw_wcB
- RTL Nieuws. (2016, 9 juni). *Tinder verbant gebruikers onder 18 jaar*. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.rtlnieuws.nl/tech/artikel/3952501/tinder-verbant-gebruikers-onder-18-jaar>
- *Seks en Relatie | Nok Nok*. (z.d.). noknok.be. Geraadpleegd op 11 juni 2022, van <https://www.noknok.be/themas/seks-en-relatie>
- *Seksquiz | Sense.info*. (z.d.). Seksquiz. Geraadpleegd op 11 juni 2022, van <https://sense.info/nl/seks/seks-en-internet/seksquiz>

- *Seksueel gedrag bij tieners inschatten (12–14 jaar)*. (z.d.). Sensoa. Geraadpleegd op 14 april 2021, van <https://www.sensoa.be/seksueel-gedrag-bij-tieners-inschatten-12-14-jaar#title6>
- *Seksuele en relationele vorming? Zo ga je om met gevoelige afbeeldingen*. (2018, 9 maart). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Uj56vRp-XDY>
- Sensoa. (z.d.). *FlirterTwister*. allesoverseks.be - van Sensoa. Geraadpleegd op 6 mei 2022, van <https://www.allesoverseks.be/flirtertwister>
- sensoa. (z.d.). *Lesgeven aan kleuters over relaties en seksualiteit*. Geraadpleegd op 14 april 2021, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-aan-kleuters-3-6-jaar>
- Sensoa. (z.d.-a). *Campagne “Is ’t oké?”: seksueel grensoverschrijdend gedrag voorkomen*. Geraadpleegd op 6 juni 2022, van <https://www.sensoa.be/actueel/sensibiliseringscampagne-t-oke-niet-zeker-check-het-wil-seksueel-grensoverschrijdend-gedrag>
- Sensoa. (z.d.-a). *De eerste keer seks bij Vlaamse jongeren: feiten en cijfers*. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.sensoa.be/de-eerste-keer-seks-bij-vlaamse-jongeren-feiten-en-cijfers>
- Sensoa. (z.d.-a). *Lesgeven over porno - tips - materialen - leerdoelen - leerlijn*. Geraadpleegd op 1 mei 2022, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-over-porno>
- Sensoa. (z.d.-b). *Lesgeven aan jongeren over seksualiteit en relaties*. Geraadpleegd op 9 januari 2022, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-aan-jongeren-12-18-jaar>
- Sensoa. (z.d.-b). *Lesgeven over grenzen en weerbaarheid: lestips - . . .* Geraadpleegd op 6 juni 2022, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-over-grenzen-en-weerbaarheid>

- Sensoa. (z.d.-b). *Lesgeven over schoonheidsideaal: lestips, lesmaterialen, leerdoelen*, . . . Geraadpleegd op 1 mei 2022, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-over-schoonheidsideaal>
- Sensoa. (z.d.-c). *Lesgeven aan kinderen over relaties en seksualiteit*. Geraadpleegd op 9 januari 2022, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-aan-kinderen-6-12-jaar>
- Sensoa. (z.d.-d). *Lesgeven over relaties en seksualiteit*. Geraadpleegd op 13 april 2021, van <https://www.sensoa.be/lesgeven-over-relaties-en-seksualiteit>
- Slambrouck, C. (2021, 21 september). *Veilig sexten? Hou dan zeker deze 9 tips in je achterhoofd*. Flair.be. Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://www.flair.be/nl/self-love/seks/veilig-sexten-tips/>
- Stiers, A. (2017). *Hoe zijn seksuele gezondheidsverschillen te verklaren vanuit seksuele vorming? Een internationale vergelijking*. Scriptieprijs. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://www.scriptiebank.be/scriptie/2017/hoe-zijn-seksuele-gezondheidsverschillen-te-verklaren-vanuit-seksuele-vorming-een>
- TheThings Celebrity. (2020, 11 augustus). *Instagram VS Reality* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=LlPTWkiPmC0>
- *Transgender Infopunt | non-binair |*. (z.d.). Transgenderinfopunt. Geraadpleegd op 3 juni 2022, van <https://transgenderinfo.be/m/identiteit/variaties/non-binair/#:%7E:text=Een%20non%2Dbinaire%20persoon%20is,combineren%20of%20net%20te%20verwerpen.>
- *Transgender Infopunt | Terminologie |*. (z.d.). Transgenderinfo. Geraadpleegd op 3 mei 2022, van <https://transgenderinfo.be/f/pers/terminologie/>
- *Vakken*. (z.d.). PRO. - Katholiekonderwijs.vlaanderen. Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/vakken-en-leerplannen>

- Van Assen, M. (2020, 14 september). Bekende Vlamingen in het nauw: ‘Eveline’ verspreidt seksbeelden. *AD.nl*. Geraadpleegd op 14 september 2020, van <https://www.ad.nl/buitenland/bekende-vlamingen-in-het-nauw-eveline-verspreidt-seksbeelden~a80b1cef/>
- Van Dyck, A. (2013, 21 januari). *Liefde en diversiteit*. Dreamstime.com. Geraadpleegd op 3 mei 2022, van <https://nl.dreamstime.com/royalty-vrije-stock-afbeeldingen-liefde-en-diversiteit-image28642869>
- *Vermelding van het geslacht verdwijnt van Belgische identiteitskaart*. (2021, 30 november). hln.be. Geraadpleegd op 5 mei 2022, van <https://www.hln.be/binnenland/vermelding-van-het-geslacht-verdwijnt-van-belgische-identiteitskaart~a150dad7/>
- Verswijvel, W. (2022, 15 februari). *Welke seksualiteiten zijn er allemaal? We zetten ze op een rij (welke ben jij?)*. Bedrock. Geraadpleegd op 3 mei 2022, van <https://www.bedrock.nl/welke-seksualiteiten/>
- VRT [Child Focus Belgium]. (2020, 2 maart). *KLAAR (VRT) - Sexting* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=NHrXNpNPwZk>
- *Waarom we plus size modellen moeten omarmen*. (z.d.). [Foto]. Waarom we plus size modellen moeten omarmen. <https://www.debetere wereld.nl/blog/er-moet-meer-aandacht-komen-voor-plus-size-modellen/>
- *Wat gebeurt er in de seksuele ontwikkeling bij pubers?* (z.d.). Loes.nl. Geraadpleegd op 14 april 2021, van <https://www.loes.nl/tips/puber/opvoeden/wat-gebeurt-er-in-de-seksuele-ontwikkeling-bij-pubers.html>
- *Wat is een groomer?* (z.d.). WAT WAT. Geraadpleegd op 11 juni 2022, van <https://www.watwat.be/sociale-media/wat-een-groomer>

- *Wat zijn de tekenen en fasen van opwinding?* (2021, 20 september). Rutgers. Geraadpleegd op 14 april 2021, van <https://seksualiteit.nl/onderwerpen/seksueel-plezier/zin-in-seks/opwinding/>
- WATWAT. (z.d.). *Eerste keer*. WAT WAT. Geraadpleegd op 11 juni 2022, van https://www.watwat.be/eerste-keer?gclid=Cj0KCQjwqPGUBhDwARIsANNwjV6ORfuZywNVjP6XNYoD0kxW5Md3dWkr7TGPmNZi2r6j3gXiRHWuKaYaApFnEALw_wcB
- *Zo verhoog je de intimiteit in relaties en vriendschappen*. (z.d.). [Foto]. Zo verhoog je de intimiteit in relaties en vriendschappen. <https://www.avpl.nl/blog/zo-verhoog-je-de-intimiteit-in-relaties-en-vriendschappen/>
- *Zoeken*. (z.d.). WAT WAT. Geraadpleegd op 5 mei 2022, van <https://www.watwat.be/zoeken#query=relaties>
- Zweegers, K. (2022, 13 mei). *Barbie met hoorapparaat of beenprothese: Mattel lanceert nieuwe barbiepoppen die inclusiviteit uitstralen*. hln.be. Geraadpleegd op 1 juni 2022, van <https://www.hln.be/nina/barbie-met-hoorapparaat-of-beenprothese-mattel-lanceert-nieuwe-barbiepoppen-die-inclusiviteit-uitstralen~a2f611b3/>